

מאיירס - ג'זינט - מכון ברוקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مايرس - جوينت - معهد بروكديل

מרכז לחקר מוגבלויות
ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות
مركز بحث ذوي الاحتياجات الخاصة
ومجال العمل للفئات الخاصة

**"בדואים לעסקים – קידום ופיתוח של
יזמות עסקית במגזר הבדואי בנגב"**

מחקר הערכה
برنامج "تطوير مجال المبادرة التشغيلية لدى الوسط
البدوي في النقب"
بحث تقييم

סוזאן חסן-דאהר
سوزان حسن – ضاهر

המחקר הוזמן ומומן על-ידי תבת
تم طلب البحث وتمويله على يد تيفيت

דוח מחקר

12-624-DM

**"בדואים לעסקים – קידום ופיתוח של יזמות עסקית
במגזר הבדואי בנגב"**

מחקר הערכה

برنامج "تطوير مجال المبادرة التشغيلية لدى الوسط

البدوي في النقب"

بحث تقييم

סוזאן חסן-דאהר

سوزان حسن – ضاهر

המחקר הוזמן ומומן על-ידי תבת

תִּמְּן פּלּבּ הבחֵת וּתּמוּילֵה עַלִי יד תּיפּיֵת

עריכת לשון: רעיה כהן
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): אוולין איבל
תרגום לערבית (תמצית מחקר והודעת פרסום): סוזאן חסן-דאהר
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל

ת"ד 3886

ירושלים 91037

טלפון : 02-6557400

פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : www.jdc.org.il/brookdale

פרסומים נוספים של המכון בנושאים קשורים

חסן-דאהר, ס'. 2012. **תכנית עידית-סכנין להשלמת השכלה ושילוב נשים ערביות בתעסוקה: מחקר הערכה - דוח סופי**. דמ-12-617.

חסן-דאהר, ס'; שטרוסברג, נ'. 2011. **התכניות "אשת חיל" ו"אביחיל" בקרב האוכלוסייה הערבית - מחקר הערכה**. דמ-11-584.

חביב, ג'; קינג, י'; בן שוהם, א'; וולדה-צדיק, א'; לסקי, ק'. 2010. **מצב שוק העבודה ומצב חברתי-כלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל**. דמ-10-563 (אנגלית, באתר המכון בלבד).

נאון, ד'; חביב, ג'; בן-שוהם, א'; קינג, י'; פישמן, נ'; ברקלי, נ'; גאליה, א'; גוטליב, ד'; שמלצר, מ'; היילברון, ג'. 2010. **מחקר הערכה של התכנית אורות לתעסוקה: ממצאי מחקר - דוח סופי** (באתר המכון בלבד).

קינג, י'; נאון, ד'; וולדה-צדיק, א'; חביב, ג'. 2009. **תעסוקת נשים ערביות בנות 18-64**. דמ-09-527 (באתר המכון בלבד).

נאון, ד'; חביב, ג'; בן-שוהם, א'; קינג, י'; וולדה-צדיק, א'; פישמן, נ'; נוימן, פ'; אחדות, ל'; שמלצר, מ'; היילברון, ג'; גאליה, א'; אליאב, ת'; ברקלי, נ'. 2008. **מחקר הערכה של תכנית מהל"ב - דוח מסכם**. דמ-08-514 (באתר המכון בלבד).

נאון, ד'; קינג, י'; וולדה-צדיק, א'. 2006. **אוכלוסיות שאינן משתתפות באורח מלא בשוק העבודה: גודלן, מאפייניהן ותכניות לקידום תעסוקתן ולהגברת ניידותן בתעסוקה**. דמ-06-490.

להזמנת הפרסומים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, ירושלים 91037, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il;

ניתן למצוא את הפרסומים גם באתר המכון: jdc.org.il/brookdale

תמצית המחקר

1. רקע

התכנית "בדואים לעסקים – קידום ופיתוח של יזמות עסקית במגזר הבדואי בנגב" פותחה על-ידי מיזם התעסוקה "תבת-תנופה בתעסוקה" בג'וינט-ישראל כדי לקרב את האוכלוסייה הבדואית בכלל, ואת הנשים הבדואיות בפרט, לתחום התעסוקה העצמאית. אסטרטגיית התכנית מתמקדת בתחומים שבהם נראות הזדמנויות. מטרתה העיקרית לאפשר למשתתפות לפתוח עסק עצמאי ולאפשר לאלו שאינן יכולות או אינן מעוניינות לפתוח עסק – להשתלב בעבודה בתור שכירות באותם תחומים. בראשית 2008 התמקדה התכנית בשלושה תחומים – עיצוב אופנה, הדרכת ספורט (אימון גופני) וטיפול בגיל הרך, והיא כללה מספר שלבים: הכשרה מקצועית, סדנאות העצמה, קורס יזמות עסקית וליווי עסקי אישי. תבת, מיזם התעסוקה בג'וינט, הוא שהזמין את מחקר ההערכה, ודוח זה מתאר את ממצאי המחקר: הפעלתה הניסיונית של התכנית ב-2008-2010, תוצאותיה וכן איך העריכו הן המשתתפות והן מפעילי התכנית את תרומתה והישגיה.

2. מטרת המחקר ומערך המחקר

שני יעדים עיקריים היו למחקר:

א. לתת משוּב למובילי התכנית ולמפעיליה על תהליך היישום של שלבי התכנית בקרב האוכלוסייה הבדואית;

ב. לבדוק את התוצאות – המצב התעסוקתי של המשתתפות בתקופה של שנה מסיום ההכשרות המקצועיות בתכנית (שיעור המקימות עסקים עצמאיים קטנים, שיעור המשתלבות בעבודות שכירות ומאפייני העבודות מבחינת סוג העבודה, שכר, שביעות רצון וכדומה).

אוכלוסיית המחקר כללה את כל 56 הנשים שהתחילו בתכנית בין ינואר למארס 2008 וסיימו את ההכשרה בשלושת מסלולי ההכשרה המקצועית: עיצוב אופנה, הדרכת ספורט וטיפול בגיל הרך.

הנתונים מהמשתתפות נאספו בשני מועדים: עם תום ההכשרות הקבוצתיות (כשנה עד שנה וחצי לאחר תחילת התכנית – מארס-ספטמבר 2009), ולאחר שנה מתום ההכשרות (כשנתיים עד שנתיים וחצי מתחילת התכנית – מארס-אוקטובר 2010). המידע במועד הראשון נאסף באמצעות קבוצות מיקוד וראיונות פנים אל פנים (56 ראיונות), ובמועד השני באמצעות ראיונות טלפוניים (48 ראיונות).

בד בבד נאסף מידע מצוות אנשי התפעול בתכנית: מנהלים, רכזים ומנחים. איסוף הנתונים נעשה בריאיון טלפוני באמצעות שאלון סגור-למחצה (7 ראיונות).

3. מאפייני המשתתפות במועד הצטרפותן לתכנית

◆ **מאפיינים דמוגרפיים:** טווח הגילים של המשתתפות היה 18-50; כשני שלישים היו בנות 35 ומטה. בקבוצת הדרכת הספורט מרבית המשתתפות היו צעירות עד גיל 30, ובקבוצת עיצוב האופנה קרוב למחציתן היו בנות יותר מ-36. רוב המשתתפות היו נשואות (43 מתוך 56).

- ◆ **השכלה והכשרה מקצועית:** רבע מהנשים (14 מתוך 56) היו בעלות השכלה שאינה עולה על 11 שנות לימוד; יותר ממחצית הנשים (33 מתוך 56) היו בעלות 12 שנות לימוד, והיתר היו בעלות השכלה על-תיכונית. יותר מרבע מהמשתתפות דיווחו שהייתה להן תעודת הסמכה מקצועית. בקבוצות שמורכבות ממשתתפות צעירות, רמת ההשכלה הייתה גבוהה יותר.
- ◆ **מצב כלכלי:** כמחצית המשתתפות (26 מתוך 56) דיווחו כי אינן מצליחות לכסות את ההוצאות הבסיסיות של משק הבית.
- ◆ **ניסיון תעסוקתי:** למחצית המשתתפות היה ניסיון בעבודה רציפה שנמשכה שלושה חודשים ברציפות לפחות בחמש השנים שלפני הצטרפותן לתכנית. על-פי דיווח המשתתפות שלא עבדו בחמש השנים האלה, הסיבות לכך היו טיפול בילדים קטנים ואי-מציאת סידור מתאים בעבורם וכן אי-מציאת מקומות עבודה באזור המגורים.

4. הערכה של יישום הקורסים וההכשרות בתכנית

להלן הערכת המשתתפות ואנשי צוות התפעול בנוגע לרכיבי התכנית, כפי שעלו מהראיונות:

4.1 ההכשרה המקצועית

- ◆ **היקף ההשתתפות בהכשרה:** תדירות ההשתתפות במפגשי ההכשרה הייתה גבוהה עד גבוהה מאוד בכל מסלולי ההכשרה. חלק מהנשים דיווחו כי לעתים היה להן קשה להגיע למפגשים בגלל בעיות תחבורה.
- ◆ **שביעות רצון מההכשרות:** ככלל היו רוב המשתתפות (48 מתוך 56) מרוצות או מרוצות מאוד מההכשרה המקצועית. שביעות רצון רבה זו נבעה בעיקר, לפי דיווח הנשים, מההשלכה החיובית של ההשתתפות בהכשרה המקצועית על הגברת סיכוייהן להשתלב בעבודה ולשפר את מצבן הכלכלי וכן מההשלכה על תחומים נוספים בחייהן האישיים.
- ◆ **קשיים בהפעלת ההכשרות:** הקשיים העיקריים שדווחו היו מחסור במפגשי התנסות מעשית בקורסים לעיצוב האופנה והדרכת הספורט; קשיי הבנה של שפת ההדרכה בקרב המשתתפות המבוגרות וחסרות ההשכלה; אי-שביעות-רצון מהאווירה ומהיחס האישי של המדריכות אצל חלק מהמשתתפות; מחסור בציוד במסלול עיצוב האופנה, וקצב לימודים מהיר לדעת חלק מהמשתתפות.

4.2 סדנת העצמה

- ◆ **היקף ההשתתפות בסדנת העצמה:** היקף הנוכחות היה שונה ממסלול אחד למשנהו. במסלולי הטיפול בגיל הרך והדרכת הספורט הנשים השתתפו במרבית מפגשי הסדנה. ואולם מרבית הנשים במסלול עיצוב האופנה דיווחו על היקף נוכחות קטן עד בינוני בעיקר משום שלא מצאו עניין בתוכני הסדנה.
- ◆ **שביעות הרצון מהסדנה:** מרבית המשתתפות דיווחו שהיו מרוצות מסדנאות העצמה. מעטות דיווחו שהרגישו כי הייתה מיותרת.

4.3 קורס היזמות העסקית

- ♦ **היקף ההשתתפות בקורס היזמות:** הנוכחות בקורסי היזמות הייתה מצומצמת יחסית לנוכחות במפגשי ההכשרה המקצועית. אי-הסדירות בהגעה למפגשים נבעה מחוסר עניין בתוכני הקורס בשל שתי סיבות: חלק מהמשתתפות לא היו מעוניינות מלכתחילה בפתיחת עסקים עצמאיים, ואצל משתתפות מבוגרות ניכר קושי בהבנת החומר.
- ♦ **התאמת תוכני הקורסים למשתתפות:** המנחים וחלק מהמשתתפות דיווחו כי הקורסים התאימו במיוחד למשתתפות צעירות, בעלות השכלה בינונית ובעלות רצון ומוטיבציה להשתלב בעבודה עצמאית. כדוגמה לכך צוינה מידת ההתאמה הגבוהה של המשתתפות במסלול הדרכת הספורט.
- ♦ **שביעות רצון מקורס היזמות:** מרבית המשתתפות דיווחו שככלל היו מרוצות או מרוצות מאוד מקורס היזמות.
- ♦ **קשיים בהפעלת הקורס:** חלק מהמשתתפות לא היו מעוניינות ביזמות עסקית; רבות מהמשתתפות המבוגרות התקשו בהבנת הנלמד בקורס; היה מחסור בציוד בסיסי; אתר המפגשים לא היה מתאים; היו בעיות תקשורת בין צוות ההפעלה למשתתפות.

4.4 תהליך השילוב בעבודה

הקמת עסקים עצמאיים

- חלק מהמשתתפות החליטו ליזום עסק בתחום שלמדו. אף שקיבלו גם סיוע וליווי מקצועי מצוות התכנית, נפל על כתפיהן נטל רב.
- ♦ **הצלחה בהקמה ובניהול של העסקים – הערכת המשתתפות:** הגורמים העיקריים להצלחת המשתתפות בהקמת העסקים וניהולם היו להערכתן העניין שלהן בתחום העבודה; התמיכה והיעוץ שקיבלו בתכנית; רצונן להתקדם; ומצב כלכלי שאפשר להן להקים ולממן עסק.
 - ♦ **קשיים בהקמה ובניהול של העסקים – הערכת המשתתפות:** הקשיים העיקריים של המשתתפות נבעו להערכתן מהכשרה לא מספקת; מאי-הכרת תחום הפרסום והשיווק; מהכנסה מועטה שהעסק הניב; מעבודה בבית על אף חוסר התאמתו לכך מבחינת מיקום גאוגרפי ותנאים פיזיים; ממחסור בציוד ומבעיות בקשרים עם לקוחות, כגון התמודדות עם לקוחות לא מרוצים וקושי בגביית כספים.

ליווי עסקי

- ♦ כמחצית המשתתפות דיווחו שקיבלו ייעוץ עסקי מהצוות במהלך השתתפותן בתכנית. הנושאים המרכזיים היו אופן קבלת הלוואות לצורך הקמת העסק וכלים לניהול כלכלי של העסק.
- ♦ **שביעות הרצון מהליווי העסקי:** כמעט כל המשתתפות שקיבלו ייעוץ עסקי דיווחו שהיו מרוצות ממנו. היו שצינו את הצורך ביותר פגישות אישיות עם היועצים הכלכליים.

4.5. שילוב בעבודה במהלך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית

יותר ממחצית המשתתפות (26 מתוך 46) עבדו בעבודה אחת לפחות במהלך שנה מסיום ההכשרות. עשרים משתתפות (מתוך 26) היו משולבות בעבודה גם לאחר שנה מסיום ההכשרה, כלומר התמידו בעבודה עד למועד ביצוע הריאיון אתן שנה מסיום ההכשרה.

אמנם זהו היקף נמוך מעט מההיקף בתכניות דומות באוכלוסיות אחרות, אך לנוכח הקשיים המיוחדים הכרוכים בשילוב נשים מהאוכלוסייה הבדואית בעולם העבודה בכלל, ובתחום היזמות העסקית בפרט, וביחס למאמצים אחרים בתחום זה, תוצאות אלו נחשבות מוצלחות למדי. ייתכן גם כי מועד הבדיקה – שנה מסיום ההכשרות הקבוצתיות – הוא מועד מוקדם מדי לבדיקת תוצאות ולהשוואה בינן לבין המצב התעסוקתי של המשתתפות לפני ההצטרפות לתכנית.

מאפייני העבודות ושביעות רצון מהן

מתחילת התכנית שולבו 26 משתתפות ב-29 עבודות (היו משתתפות שעבדו ביותר מעבודה אחת). מבדיקת מאפייני העבודות עולה:

- ♦ העבודות העיקריות היו בתחומי ההכשרות המקצועיות בתכנית: רוב העבודות היו הדרכת ספורט, הוראה בבתי ספר יסודיים ובגני ילדים (20 מתוך 29 עבודות); רבע מהעבודות היו בתפירה וחייטות (7 מתוך 29).
- ♦ ביותר ממחצית העבודות (16 מתוך 29) משלם השכר היה המעסיק או מקום העבודה וביותר משליש (9 מתוך 29) היו המשתתפות עצמאיות.
- ♦ מרבית העבודות היו במשרה חלקית (24 מתוך 27)*.
- ♦ ביותר מרבע מהעבודות – (8 מתוך 27) – ההכנסה הייתה עד 1,000 ש"ח; בקרוב לחמישית מהעבודות (5 מתוך 27) ההכנסה הייתה 1,001-2,000 ש"ח; בקרוב לחצי (12 מתוך 27) ההכנסה הייתה 2,001-3,000 ש"ח, וביתר העבודות ההכנסה הייתה 4,000 ש"ח ומעלה. גובה ההכנסה קשור להיקף עבודתן המצומצם של מרבית המועסקות.
- ♦ מרבית המשתתפות דיווחו על שביעות רצון מסוג העבודה, ומספר קטן יחסית דיווחו על שביעות רצון מהשכר ומהסיכויים להתקדם במקום העבודה.

סיבות לאי-השתלבות בעבודה

הסיבות השכיחות לאי-הקמת עסקים עצמאיים, על-פי המשתתפות, היו חוסר ביטחון ביכולתן לנהל את העסק ומחסור במקורות מימון לקניית ציוד לעסק. הסיבות השכיחות לאי-השתלבות בעבודות שכירות בתחומי ההכשרה היו לדברי המשתתפות מחסור במקומות עבודה בכלל ובתחומי ההכשרה בפרט ומחסור באמצעי תחבורה ביישובים הבדואיים בנגב.

* על שתיים מ-29 עבודותיהן של המשתתפות בשנה שלאחר סיום ההכשרה הקבוצתית לא נתקבל מידע בעניין היקף המשרה, ההכנסה ושביעות הרצון.

חיפוש עבודה

יותר ממחצית המשתתפות שלא השתלבו בעבודה במהלך שנה מסיום ההכשרות דיווחו על חיפוש עבודה במסלול ההכשרה שלהן. רובן דיווחו שהן מתכוונות לפתוח עסקים עצמאיים בתחומי ההכשרה שלמדו.

4.6 תרומת התכנית: הערכת המשתתפות

- ♦ **תרומת ההכשרות המקצועיות:** מרבית הנשים העריכו שהשתתפותן בקורסי ההכשרה עשויה להגביר במידה רבה את סיכוייהן להשתלב בעבודה, הן כעצמאיות והן כשכירות. עם זאת, חלק גדול הדגישו את הצורך בהוספת תכנים מתקדמים יותר בתחומי ההכשרות הספציפיות ובמתן אפשרויות התנסות מעשית רבות יותר כדי שיהיו בטוחות יותר בעצמן.
- ♦ **תרומתם של קורסי היזמות העסקית:** רבות מהמשתתפות דיווחו כי הן מעריכות שהשתתפותן בקורס היזמות העסקית עשויה לתרום במידה בינונית להשתלבותן בעבודה. המשתתפות המעוניינות לעבוד בתור שכירות דיווחו כי הקורס לא עסק במידה מספקת בנושאים הרלוונטיים להן, ואילו המעוניינות בפתיחת עסקים עצמאיים הרגישו שהקורס לא היה מעמיק דיו כדי להכין כראוי להקמת עסק.
- ♦ **המלצה לנשים נוספות להשתתף בתכנית:** כל המשתתפות ממליצות לנשים אחרות במצב דומה להשתתף בתכנית, בעיקר מפני שהתכנית מקנה העשרה וידע אישי ומגבירה את הסיכויים להשתלבות בעבודה.
- ♦ **היבטים חיוביים בתכנית:** ההיבטים החיוביים השכיחים ביותר שהמשתתפות ציינו היו רכישת ביטחון עצמי ביכולת להשתלב בעבודה ולהקים עסקים; המקצועיות של צוות ההדרכה בתכנית; רכישת מקצוע וקבלת תעודות; רכישת כלים מקצועיים בתחום היזמות העסקית.
- ♦ **היבטים שליליים בתכנית:** ההיבטים השליליים השכיחים שהמשתתפות ציינו היו אי-קיום הבטחות לגבי עזרה בשילוב בעבודה ובהקמת עסקים – מבחינת היקף העזרה והליווי בתהליך הקמת העסקים ומבחינת איתור מקומות עבודה; צמצום ההכשרות לעומת המובטח מראש, החלפת המדריכים ושינוי שעות המפגשים; משך הכשרה קצר; ותוכני לימוד לא מספיקים.

5. לקחים וכיוונים לעתיד

ממצאי המחקר אפשר להפיק את הלקחים האלה:

- ♦ **חידוד הקריטריונים להגדרת אוכלוסיית היעד המתאימה לתכנית:** אוכלוסיית המשתתפות בתכנית הייתה הטרוגנית במאפייני הרקע שלה. חלק מהקבוצות כללו משתתפות שיש להן משאבים חשובים שיכלו להקל את תהליך הלמידה בהכשרות ואת תהליך ההשתלבות בעבודה. לעומת זאת, חלק מהקבוצות כללו משתתפות רבות שהיו מבוגרות, בעלות השכלה נמוכה ורחוקות משוק העבודה. חסמים אלו באו לידי ביטוי במידת שביעות רצונן של המשתתפות מההכשרות וכן בקשיים שעלו במהלך שילובן בעבודה. קביעה מראש לגבי מאפייני אוכלוסיית היעד של התכנית ועמידה בקריטריונים שנקבעו תאפשר לגייס קבוצות הומוגניות יותר, המותאמות טוב יותר למודל.

- ◆ **שיפור יישומן של ההכשרות המקצועיות:** רבות מהמשתתפות הביעו רצון ללמוד תכנים מתקדמים יותר בתחומי הלימוד של ההכשרות המקצועיות ולקבל יותר אפשרות להתנסות מעשית. הקשיים העיקריים הופיעו בעיקר בקרב המשתתפות המבוגרות ובעלות ההשכלה הנמוכה. כדי להתמודד עם הקשיים כדאי לתת את הדעת להצעות שהעלו המשתתפות ואנשי ההפעלה, למשל – לצמצם את המפגשים התאורטיים; להגדיל את מספר מפגשי ההתנסות המעשית ולהאריכם; לחלק את הקבוצה לתת-קבוצות הומוגניות מבחינת היכולות והניסיון, וכן – כבר עם תחילת הקורסים לדאוג לציוד מתאים ואיכותי.
- ◆ **הרחבת הליווי האישי למשתתפות:** הממצאים מראים כי יש צורך ביותר ליווי למשתתפות שהחליטו לפנות לתחום היזמות העסקית. תמיכה ארוכת טווח למשתתפות עשויה לסייע להן להתמודד עם הקשיים הן בהקמת העסקים והן בניהולם. נראה גם כי למשתתפות שאינן מתאימות או אינן מעוניינות בתחום העסקי חשוב לספק מענה בתחום איתור מקומות והשמה בעבודה בתור שכירות, אולי על-ידי קישורן לתכניות משלימות של השמה בתעסוקה או באמצעות ליווי שיתמקד בהקניית כלים לדרכי איתור מקומות עבודה והשתלבות מוצלחת בהם.
- ◆ **אופן התאמת קורסי היזמות העסקית למשתתפות:** משתתפות מבוגרות וחסרות השכלה התקשו לא אחת בהבנת הקורס ותכניו; משתתפות שהיו מעוניינות בפתירת עסקים זעירים בבית או בהשתלבות בעבודות בתור שכירות למדו לעתים חומר לא רלוונטי להן או שלא תמיד קיבלו את ההכשרה המתאימה להן – לפיכך, עלה הצורך בתיאום בין מאפייני הרקע של המשתתפות וציפיותיהן בתחום ההשתלבות בעבודה עצמאית לבין רמת הקורסים והתכנים. ניתן לשפר את התיאום על-ידי גיוס משתתפות מרמת השכלה בינונית לפחות ובעלות עניין ביזמות עסקית; על-ידי הדרכה בשפה פשוטה יותר בתוכני הקורסים וכן על-ידי הוספת תכנים בתחומים של הקמת עסקים זעירים בבית.
- ◆ **מודל היזמות העסקית ככלל והתאמתו למשתתפות:** היקף המשתתפות שפתחו עסקים עצמאיים היה קטן יחסית. העסקים שנפתחו היו עסקים זעירים בבתי המשתתפות, והם ייצרו רווחים קטנים. ממצאים אלו, לצד אי-התאמתם של קורסי היזמות העסקית לחלק מהמשתתפות, מעלים שאלה מהותית על מידת ההתאמה של מודל היזמות העסקית למשתתפות. מומלץ לחשוב על שינויים ברכיבי התכנית: מיקוד ההכשרה והליווי בהקמת עסקים זעירים בבית למעוניינות בכך; יצירת מסלול מיוחד למשתתפות המעוניינות בעבודות שכירות וסיוע להן באיתור מקומות עבודה וכן הימנעות מההשקעה הכרוכה בהפניית המשתתפות האלה לקורסים ביזמות עסקית, משום שסביר כי לא ישמשו אותן בהמשך.

דברי תודה

ברצוננו להודות לכל מי שסייע במחקר. ראשונות זכאיות לתודה המשתתפות על שניאותו לשתף פעולה עמנו; בלעדיהן לא יכולה הייתה להתקבל התמונה העשירה שעלתה מן הדוח.

תודה לד"ר סיגל שלח, ראש תחום חברה ערבית ותשתיות בתבת ולמר מוחמד נעאמנה, מנהל תכניות בתבת, על היוזמה למחקר ועל העזרה בביצועו.

המחקר לא היה יכול להתבצע לולא הסיוע הנרחב של צוות הפעלת התכנית. ברצוננו להודות לאנשים אלו על המידע והתובנות שסיפקו לנו לגבי התכנית והמשתתפים בה – גבי אמל אלצאנע, מנהלת עמותת "אגייק", ומר עאטף אבו עג'אג', מנהל התכנית בעמותת "אגייק". כמו כן נודה לצוות רכזי התכנית – לגבי סועאד, לגבי נדא, למר עלי ג'בור, לגבי אמירה אבו סריחאן ולגבי ג'דיר האני ואף לצוות מדריכי הקורסים והסדנאות בתכנית, על עזרתם הרבה בביצוע המחקר ועל שניאותו להשיב על שאלותינו.

נודה גם לעמיתינו ממאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל: תודה מיוחדת לגבי נורית שטרוסברג, חוקרת בכירה במרכז לחקר מוגבלויות ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות על התרומה מניסיונה הרב בתחום התעסוקה, על ליווי המחקר מתחילתו, על הזמן שהקדישה לקריאה מעמיקה של טיוטת הדוח וכן על הערותיה והארותיה המועילות לגבי תכניו ומבנהו. תודה לגבי דניז נאון, מנהלת המרכז לחקר מוגבלויות ותעסוקת אוכלוסיות מיוחדות על הליווי. תודה לגבי רעיה כהן על העריכה הלשונית של הדוח ולגבי לסלי קליינמן על ההפקה וההבאה לדפוס.

תוכן העניינים

1	מבוא	1
3	שיטת המחקר	2
4	תהליך הגיוס והמיון של המשתתפות בתכנית	3
7	מאפייני המשתתפות במועד הצטרפותן לתכנית	4
10	מאפייני התעסוקה של המשתתפות בחמש השנים שלפני התכנית	5
11	הערכה של יישום התכנית	6
12	6.1 ההכשרה המקצועית	6.1
14	6.2 סדנת העצמה	6.2
16	6.3 קורס יזמות עסקית	6.3
18	6.4 תהליך השילוב בעבודה	6.4
20	7. שילוב בעבודה במהלך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית	7
20	7.1 היקף השילוב בעבודה של כלל המשתתפות	7.1
21	7.2 מאפייני העבודות ושביעות הרצון מהן	7.2
23	7.3 סיבות לאי-השתלבות בעבודה	7.3
24	8. תרומת התכנית : הערכת המשתתפות	8
26	9. לקחים וכיוונים לעתיד	9
29	ביבליוגרפיה	29

רשימת הלוחות

פרק 2: שיטת המחקר

לוח 1: מקורות המידע ושיטת איסוף הנתונים 4

פרק 4: מאפייני המשתתפות במועד הצטרפותן לתכנית

לוח 2: מספר המשתתפות שרואיינו, לפי מסלולים 7

לוח 3: התפלגות המשתתפות לפי גיל ולפי מצב משפחתי 8

לוח 4: התפלגות המשתתפות לפי השכלה 8

לוח 5: הצלחה במימון הוצאות הבית להערכת המשתתפות 9

לוח 6: ניסיון תעסוקתי של המשתתפות 9

פרק 5: מאפייני התעסוקה של המשתתפות בחמש השנים שלפני התכנית

לוח 7: משך עבודה בחמש השנים שלפני ההצטרפות לתכנית 10

לוח 8: מועד הפסקת העבודה הרציפה האחרונה 10

לוח 9: גובה ההכנסה החודשית ברוטו מעבודה, לפי דיווח המשתתפות 11

פרק 6: הערכה של יישום התכנית

לוח 10: שביעות רצון מההכשרה המקצועית, לפי הראיונות עם הבוגרות 13

לוח 11: שביעות רצון מקורסי היזמות העסקית, לפי הראיונות עם הבוגרות 18

פרק 7: שילוב בעבודה במהלך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית

לוח 12: היקף השילוב בעבודה במהלך השנה מסיום ההכשרה המקצועית 20

לוח 13: מאפייני העבודות של המשתתפות, לפי דיווחן 22

לוח 14: גובה ההכנסה ברוטו מעבודות, לפי דיווח המשתתפות 22

לוח 15: שביעות רצון של המשתתפות מהיבטים נבחרים של העבודות 23

פרק 8: תרומת התכנית: הערכת המשתתפות

לוח 16: סיבות עיקריות להמלצות המשתתפות על התכנית 25

1. מבוא

רקע

החברה הבדואית

החברה הבדואית בישראל, ובנגב בפרט, חווה בעשרות השנים האחרונות תהליכי שינוי דרמטיים: מעבר מחיי נוודות ונוודות-למחצה לחיים ביישובי קבע ואף למגורים בעיר (גל, 2000). בין יתר הקשיים התרבותיים והאישיים הכרוכים בתהליך הזה, שכיחות האבטלה בקרב הבדואים המתיישבים גדלה בגלל אובדן מקורות ההכנסה הקודמים בגידול צאן ובחקלאות ויש להם קשיי הסתגלות לאורח החיים האורבני (Gardner & Marx, 2000; Abu-Rabia, 2000).

במחקר מן הזמן האחרון על אודות הילדים הבדואים בנגב נמצא שכמחצית מהאבות של אותם הילדים לא הצליחו למצוא עבודה לפרנסתם תמורת שכר (דולב ואחרים, 2009). רבים מן הבדואים שבכל זאת הצליחו למצוא עבודה נתקלים בבעיות בתחום התעסוקה, החל בקושי אישי להסתגל להרגלי עבודה מודרניים ולפתח יכולת התמדה, וכלה בקשיים ביורוקרטיים שהרשויות מערימות (Marx, 2000). התוצאה היא שרמת ההכנסה גם של מי שהצליחו למצוא עבודה נמוכה מאוד.

אשר לנשים, מקומן בחברה הבדואית מבחינה תרבותית ותפקידיהן בניהול המרחב המשפחתי מקשים עליהן עוד יותר מאשר על הגברים את ההשתלבות בתחום התעסוקה (Jakubowska, 2000). הטווח שבו האישה הבדואית יכולה לנוע בחופשיות מוגבל מאוד, והוא משתנה מאישה לאישה על-פי גילה ומצבה המשפחתי. דווקא נשים צעירות, שלא פעם מסוגלות למצוא עבודה ביתר-קלות מהרעיות והאימהות, מוגבלות ביותר ביכולת התנועה והיציאה מדל"ת אמותיהן (טל, 1994).

בשנת 2006, כדי להתגבר על קשיים אלו ולעודד את השילוב של האוכלוסייה הבדואית בנגב בתעסוקה עצמאית, פיתח "תבת – תנופה בתעסוקה", מיזם התעסוקה בג'וינט, את התכנית "בדואים לעסקים – קידום ופיתוח של יזמות עסקית במגזר הבדואי בנגב". המרכז הערבי-יהודי לשוויון, העצמה ושיתוף – "אג'יק" – הפעיל את התכנית.

התכנית

שיטת העבודה של התכנית מבוססת על רעיון ההפעלה של מוקד לקידום תעסוקה ויזמות עסקית, בליווי אישי, מותאם לצרכים האישיים והתרבותיים של היזמת בתחילת דרכה, כדי לקרב את האוכלוסייה הערבית הבדואית בכלל, ואת הנשים הבדואיות בפרט, לתחום התעסוקה העצמאית, כדי להעלות את כושר ההכנסה של היזמים בכלל והיזמות בפרט וכדי לחזק את מעמד היזמות.

מודל התכנית כלל חמישה שלבי הפעלה:

א. גיוס: איתור משתתפות מתאימות והרכבת הצוות

ב. הכשרה מקצועית: לימודים מקצועיים בתחומים שבהם יש ביקוש בשוק לעסקים עצמאיים

ג. העצמה: מפגשים קבוצתיים לצורך העצמה אישית

ד. קורס יזמות: קורס להקניית כלים להקמה ולקידום של עסקים קטנים

ה. ליווי עסקי אישי: יועצים כלכליים עוזרים למשתתפות התכנית בצעדיהן הראשוניים בהקמת עסקים או בהשתלבות בעסקים קיימים

סדנת ההעצמה וקורס היזמות העסקית הוצעו לכל מסלול הכשרה מקצועית בנפרד.

במסגרת התכנית נפתחו בנגב, בראשית 2008, בפעם השנייה,¹ שלושה מסלולי הכשרה מקצועית לנשים בדואיות. משך ההכשרה בכל מסלול היה בין שנה לשנה וחצי, לפי התחום. תחומי ההכשרה המקצועית במסלולים אלו היו הדרכת ספורט, תפירה ועיצוב אופנה וכן טיפול בגיל הרך.

תבת הוא שהזמין את מחקר ההערכה, ודוח זה מתאר את ממצאי המחקר: הפעלתה הניסיונית של התכנית ב-2008–2010, תוצאותיה וכן איך העריכו הן המשתתפות בתכנית והן מפעיליה את תרומתה והישגיה.

מטרות המחקר

שני יעדים עיקריים היו למחקר:

א. לתת משוב למובילי התכנית ולמפעיליה על תהליך היישום של שלבי התכנית בקרב האוכלוסייה הבדואית

ב. לבדוק את התוצאות – המצב התעסוקתי של המשתתפות בתקופה של שנתיים מרגע ההצטרפות לתכנית (שיעור המקימות עסקים עצמאיים קטנים, שיעור המשתלבות בעבודות שכירות ומאפייני העבודות מבחינת סוג העבודה, שכר, שביעות רצון וכו').

מבנה הדוח

בפרק 2 מתוארת שיטת המחקר. פרקים 3–6 מתארים את אופן יישום התכנית: את תהליך גיוס המשתתפות ואת מאפייניהן, את ביצוע רכיבי התכנית ואת שביעות הרצון מהם. הדיון בכל רכיב נעשה בשילוב פרספקטיבות – של הצוות ושל המשתתפות, והוא כולל התייחסות לקשיים וכן המלצות לשיפור.

פרקים 7–8 עוסקים בתוצאות התכנית. גם כאן ההצגה היא הן מנקודת הראות של המשתתפות והן מנקודת הראות של המפעילים. התוצאות מבחינת המשתתפות מוערכות על-פי מדדים אובייקטיביים, כגון מידת ההשתלבות בתעסוקה, וכן במדדים סובייקטיביים – איך תרמה התכנית למשתתפות, לדעתן ולדעת אנשי הצוות. התוצאות מנקודת הראות של הצוות מוצגות כסיכום ההישגים העיקריים של התכנית.

¹ הפעם הראשונה הייתה ב-2007.

2. שיטת המחקר

אוכלוסיית המחקר כללה את כל 56 הנשים שהתחילו בתכנית בתקופה שבין ינואר 2008 למארס 2008 וסיימו את ההכשרה בשלושה מסלולי הכשרה מקצועית: עיצוב אופנה, הדרכת ספורט וטיפול בגיל הרך.

הנתונים מהמשתתפות נאספו בשני מועדים:

♦ **המועד הראשון – תום ההכשרות הקבוצתיות – כשנה עד שנה וחצי לאחר תחילת התכנית – מארס-ספטמבר 2009** (לפי מועד סיום ההכשרה של כל אחד מהמסלולים): איסוף הנתונים נעשה באמצעות קבוצות מיקוד של המשתתפות הפעילות בתכנית – בסך הכול 50 משתתפות.² בד בבד רואיינו כל 56 המשתתפות – פנים-אל-פנים או בריאיון טלפוני (טלפונית רואיינו מי שלא היו חלק מקבוצות המיקוד או שלא השתתפו במפגש הקבוצתי במועד הראיונות).

♦ **המועד השני – שנה לאחר תום ההכשרות הקבוצתיות – כשנתיים עד שנתיים וחצי לאחר תחילת התכנית – מארס-אוקטובר 2010** (לפי מועד סיום ההכשרה של כל אחד מהמסלולים): איסוף הנתונים נעשה בראיונות טלפוניים עם 48 מהמשתתפות בתכנית.³

במסגרת הראיונות עם המשתתפות במועד הראשון נאספו נתונים על מאפייניהן, ובהם על מצבן התעסוקתי בעת הריאיון, מאפייני העבודות שבהן עבדו לפני הצטרפותן לתכנית והסיבות לאי-עבודה. בה בעת נבחנו בקבוצות המיקוד סיבות הצטרפותן לתכנית. כמו כן התקבל מהמשתתפות משוב לגבי שביעות רצוןן ממהלך הלימודים בהכשרות שבהן השתתפו.

הריאיון במועד השני התמקד בבחינת המצב התעסוקתי של משתתפות התכנית לאחר הצטרפותן לתכנית, במאפייני העסקים שהקימו או גם במאפייני העבודות השכירות שבהן עבדו לאחר התכנית.

בד בבד עם ביצוע הריאיון עם המשתתפות בשני מועדי הראיונות נאסף מידע מצוות אנשי התפעול בתכנית: מנהלים ורכזים וכן מנחים בקורסי העצמה, יזמות עסקית והכשרות במסלולים המקצועיים. איסוף הנתונים נעשה בריאיון טלפוני באמצעות שאלון סגור-למחצה.

² משתתפת פעילה היא משתתפת שלא עזבה את התכנית ונכחה במרבית מפגשי ההכשרה או בכלם.
³ 48 המשתתפות האלה הן המשתתפות שצוות המחקר הצליח לאתר. לא תמיד ענו כל ה-48 על כל השאלות, ולכן יש בהמשך מקרים שבהם מדובר רק על 46 משתתפות.

לוח 1: מקורות המידע ושיטת איסוף הנתונים

מספר מראיינות	שיטה ומועד	מקור המידע
2	ריאיון עומק טלפוני מובנה-למחצה בתום ההכשרות הקבוצתיות ושנה לאחר מכן	הנהלה – מנהל התכנית בשטח
3	ראיונות עומק טלפוניים מובנים-למחצה בתום ההכשרות הקבוצתיות ושנה לאחר מכן	רכזים
2	ראיונות עומק טלפוניים מובנים-למחצה בתום ההכשרות הקבוצתיות ושנה לאחר מכן	מנחי ההכשרות – מנחה קורס ההעצמה, מנחה קורס היזמות
50	קבוצות מיקוד - עם תום ההכשרות הקבוצתיות	המשתתפות הפעילות מקבוצות המיקוד
56	ראיונות אישיים או טלפוניים - עם תום ההכשרות הקבוצתיות	כל המשתתפות בתכנית
48	ראיונות טלפוניים - שנה מתום ההכשרות הקבוצתיות	כל המשתתפות בתכנית

3. תהליך הגיוס והמיון של המשתתפות בתכנית

בגיוס משתתפות התכנית עסקו בעיקר הרכזות. תשומתה של הנהלה הייתה בארגון הדרכות על אופן הגיוס, על הגדרת קריטריונים לקבלה ועל דרכים לשיווק התכנית, וכן בעזרה בהחלטות לגבי קבלת מועמדות.

קריטריונים לקבלת מועמדות

מהראיונות עם הרכזים והנהלה עולה כי ההרשמה לתכנית נפתחה בלא תנאי, לנשים בדואיות המעוניינות להשתלב בעבודה. ובכל זאת נראה שהנהלת התכנית בשיתוף הרכזים קבעו כמה קריטריונים:

- ◆ גיל: נשים צעירות מעל גיל 18 ועד סוף שנות השלושים לחייהן. בקבוצות להדרכת הספורט ועיצוב האופנה נקבע לקבל נשים צעירות בלבד מתוך טווח הגילים הזה;
- ◆ מוטיבציה ורצון להשתלב בעבודה או בפעילות עסקית;
- ◆ מחויבות להשתתף במפגשי ההכשרות;
- ◆ השכלה בינונית: ידיעת קרוא וכתוב וידע בסיסי בשפה העברית;
- ◆ וכן מצב בריאותי טוב.

נוסף על קריטריונים אלו צוין כי בתהליך קבלת המועמדות נעשה ניסיון לגייס נשים ממגוון יישובים בדואיים, ובהם יישובים-לא-מוכרים, כדי להבטיח ייצוג ופרישה נרחבים.

חשוב לציין כי בכמה מהמקרים הותאמו הקריטריונים להיקף הפניות ולתנאים בכל קבוצה. כך למשל, בקבוצות להדרכת הספורט ולטיפול בגיל הרך נעשה ניסיון לגייס נשים צעירות יחסית מתוך טווח הגילים הרלוונטי לתכנית, בעלות השכלה גבוהה יחסית.

על-פי דיווח הצוות, בפועל, ברוב הקבוצות לא התקבלו לתכנית משתתפות שלא עמדו בכל הקריטריונים לעיל, מלבד מספר קטן של מועמדות.

המועמדות שלא התקבלו התאפיינו בשני מאפיינים עיקריים:

- ◆ העדר נכונות להתחייב לתכנית והעדר מוטיבציה לעבוד - מועמדות אלו לא היו מוכנות להתחייב לנוכחות מלאה במפגשי ההכשרות, והמניע להשתתפותן בתכנית היה הרצון לצאת מהבית ולא מוטיבציה להשתלב בעבודה.
- ◆ גיל מבוגר מדי - מועמדות אלו לא התקבלו בעיקר לקבוצות שההכשרות שניתנו בהן דרשו רמת השכלה גבוהה, כמו למשל מסלול ההכשרה לטיפול בגיל הרך (רוב המועמדות המבוגרות היו בעלות השכלה נמוכה). כמו כן, המועמדות המבוגרות לא התקבלו להכשרה בהדרכת הספורט מכיוון שהעבודה בתחום זה נחשבת מתאימה יותר לצעירות.

לא התקבלו לתכנית גם מועמדות אקדמאיות וכן מועמדות בעלות עבר פלילי.

ההנהלה והרכזים נשאלו על מידת ההתאמה של המשתתפות לתכנית. בכל הקבוצות דווח על התאמה גבוהה של המשתתפות. הרכזים קשרו את מידת ההתאמה הגבוהה של המשתתפות לגילן הצעיר ולמצב בריאותן הטוב. נוכחותן במפגשי ההכשרות אכן הייתה גבוהה, הן שיתפו פעולה והייתה להן מוטיבציה לעבוד. עם זאת, אחת הרכזות דיווחה כי בקבוצת עיצוב האופנה, מידת ההתאמה הייתה בינונית בגלל גיוסן של נשים מבוגרות שלא שלטו בשפה העברית ושנתקלו בקשיי הבנה של חלק מהתכנים התאורטיים בקורסי ההכשרה.

אופן האיתור והגיוס של המועמדות

על-פי דיווח הצוות, כמעט כל הנשים שהשתתפו בתכנית אותרו לפני תחילת ההכשרות. בודדות צורפו במהלך ההכשרות, בעיקר בקבוצות שבהן מספר המשתתפות ההתחלתי היה קטן יחסית. איתור המשתתפות בתכנית נעשה במגוון דרכים; העיקריות שבהן היו פרסום מודעות בעיתונות ופרסום מודעות במרכזים קהילתיים וחינוכיים, כגון עמותות, ארגוני נשים, טיפות חלב ומועצות מקומיות. מקורות נוספים לגיוס משתתפות היו שיטת "חבר מביא חבר", קשרים והיכרויות של רכזי התכנית ביישוביהם ומשתתפות בתכניות אחרות של עמותת אגיק.

מנהל התכנית ציין כי נעזר ביישובים באנשי מפתח מהקהילה לצורך פרסום התכנית ואיתור מועמדות מתאימות.

מהראיונות האישיים עם המשתתפות עולה כי מקורות המידע השכיחים על אודות התכנית היו

- ◆ משתתפות בתכנית (22 מתוך 56)
- ◆ קרובי משפחה או מכרים ששמעו על התכנית והמליצו עליה למשתתפות (9 מתוך 56)
- ◆ מודעות בעיתונות (9 מתוך 56)

ממצאים דומים עלו מקבוצות המיקוד עם המשתתפות: השפעת חברותיהן של הנרשמות לתכנית על החלטתן להשתתף בתכנית הייתה ברורה. כמה מהן ציינו גם כי הכירו אישית את מנהלת עמותת אג'יק או את הרכזות בתכנית, ואלו סיפרו להן על התכנית והציעו להן להירשם.

קשיים בגיוס המועמדות

הנהלת התכנית ורכזיה נתקלו בקושי עיקרי אחד בקרב המועמדות להשתתפות בתכנית – ניסיון הכושל בתכניות דומות בעבר. לדברי מנהל התכנית, מועמדות אלו השתתפו בעבר בהכשרות מקצועיות אך עם סיומן לא הצליחו למצוא עבודה או לפתוח עסקים בתחום לימודיהן, ועקב כך לא נתנו אמון רב בהכשרות נוספות. ההנהלה והרכזים ניסו לגייס אנשי מפתח מהיישובים כדי לעודד את המועמדות להשתתף בתכנית בכל זאת. כמו כן שוחחו עם המועמדות שיחות חוזרות ונשנות, הבהירו את מטרות התכנית והדגישו את חשיבותה.

סיבות להשתתפות בתכנית

בקבוצות המיקוד ובראיונות האישיים עם המשתתפות הן נשאלו על הסיבות העיקריות להחלטתן להשתתף בתכנית ועל ציפיותיהן בעת הצטרפותן לתכנית. הסיבות השכיחות שצוינו היו:

- ◆ רצון להשתלב בעבודה במקצוע הנלמד - מרבית המשתתפות ציינו את הציפייה שלהן לעבוד בתחום הנלמד בהכשרה המקצועית. נשים בקבוצת עיצוב האופנה שעבדו בתפירה לפני הצטרפותן לתכנית ציינו כי ציפו לשדרג את העסקים הקטנים שלהן.
- ◆ רצון לרכוש ידע ולהשיג העשרה עצמית - רבות מהמשתתפות דיווחו כי באו לתכנית בשל התעניינות אישית בתחום הנלמד ורצון להרחיב את הידע שלהן בתחום, בין השאר בטיפול בילדים קטנים, בשיטות להתעמלות אישית ובעיצוב בגדים לצרכים עצמיים.
- ◆ רצון לשפר את המצב הנפשי - היו נשים שתיארו צורך לצאת מהבית ומהשגרה היומית ורצון לפתח קשרים חברתיים והיכרות עם אנשים חדשים.

סיבה נוספת עלתה בקבוצת הדרכת הספורט – רצונן של המשתתפות להגביר את מודעות הנשים הבדואיות מהיישובים שלהן לחשיבות ההתעמלות והפעילויות הספורטיביות ורצונן למלא את המחסור במורות או מדריכות ספורט במכוני כושר בסביבה, בגנים ובבתי הספר הבדואיים.

סיבות נגד השתתפות בתכנית

מקבוצות המיקוד עם הנשים עלה כי היו בהן שתהליך קבלת ההחלטה בנוגע להשתתפות בתכנית היה מלווה בהתלבטויות שנבעו משתי סיבות עיקריות:

- ◆ בעיות תחבורה (מחסור בתחבורה ציבורית, מרחק גדול מהבית ואי-יכולת ללכת ברגל וכן חשש מאי-עמידה בהוצאות הנסיעות)
- ◆ טיפול בבית ובילדים קטנים (העדר סידור מתאים לילדים וחשש מאי-יכולת לשלב בין שעות העבודה לבין ההשתתפות בתכנית).

בודדות מהנשים ציינו סיבות אחרות, הקשורות בלימודים בתכנית, כגון חשש מאי-הצלחה לסיים את ההכשרה, חשש מאי-עמידה בדרישות הקורס מבחינת נוכחות וכן משכו הרב של הקורס.

תמיכת המשפחה בתהליך

הצטרפותה של אישה בדואית לתכנית דורשת את יציאתה מהבית ואת השתתפותה הפעילה בקורסים, והיא עלולה להיות מלווה בהתנגדותם של בן הזוג, בני משפחה אחרים ואפילו שכנים או קרובי משפחה מרוחקים יותר. חשוב לזכור כי נשים שנתקלו בהתנגדות חזקה מצד בני המשפחה, מראש לא פנו לתכנית, ולפיכך המשתתפות הן נשים שלא נתקלו בהתנגדויות מסוג זה או שהצליחו להתמודד עמן. למרות זאת, כשנשאלו על כך המשתתפות בקבוצות המיקוד, רבות מהן סיפרו כי בעיקר בתקופה הראשונה להשתתפותן בתכנית נתקלו בהתנגדות. לדבריהן, בני הזוג לא תמכו בהחלטתן להשתתף בתכנית, בעיקר בשל חשש שתפגע ביכולתן לטפל בבית ובילדים. כדי לעזור לנשים פנתה רכזת התכנית לכמה מבני הזוג כדי לשכנעם לאפשר את השתתפות הנשים בתכנית. חלק מהנשים התחילו בתכנית ללא הסכמה ראשונית של הבעל וניסו במהלך התכנית להוכיח לו שהן משלבות בהצלחה בין הטיפול בבית ובילדים לבין ההשתתפות בתכנית.

בקבוצת הדרכת הספורט סיפרו המשתתפות על התנגדות ספציפית ללימודיהן בתחום זה מצד הסביבה. אמנם מרבית המשתתפות במסלול זה היו רווקות ולכן לא נאלצו להתמודד עם התנגדות מצד בני זוג, אך רבים מהסובבים אותן לא תמכו בהחלטתן להשתתף בתכנית – משום שההכשרה היא בתחום הספורט ומשום שפקפקו ביכולתה של התכנית לשלבן בסוג זה של עבודה בגלל מחסור במקומות עבודה מתאימים. בעקבות זאת נתקלו לא אחת בניסיונות לשכנען להשתלב בלימודים בתחומים שסיכויי מציאת העבודה בהם גדולים יותר, למשל הוראה וטיפול בגיל הרך.

4. מאפייני המשתתפות במועד הצטרפותן לתכנית

הנתונים בפרק זה, על כלל המשתתפות, מתבססים על מידע שהתקבל מהמשתתפות עצמן באמצעות הריאיון האישי אתן במועד הראשון.

לוח 2 מציג את מספר המרואיינות לפי שלושת מסלולי ההכשרה.

לוח 2: מספר המשתתפות שרואיינו, לפי מסלולים

קבוצה	סה"כ (n=56)
עיצוב אופנה	20
הדרכת ספורט	11
טיפול בגיל הרך	25

מאפיינים דמוגרפיים

◆ גיל: טווח הגילים של המשתתפות בתכנית היה 18 עד 50; כשליש מהמשתתפות (18 מתוך 56) היו בנות 25 ומטה; כשליש (20 מתוך 56) היו בנות 26 עד 35, והיתר היו בנות 36 ומעלה (לוח 3). מבחינת גיל המשתתפות ניכר הבדל בין המסלולים: בקבוצת הדרכת הספורט היו מרבית הנשים צעירות עד גיל 30, ואילו בקבוצת עיצוב האופנה קרוב למחציתן היו בנות יותר מ-36 (נתונים שאינם בלוח).

- ◆ מצב משפחתי: יותר משלושה רבעים מהמשתתפות (43 מתוך 56) היו נשואות, וקרוב לחמישית (11 מתוך 56) רווקות (לוח 3). בקרב המשתתפות בקבוצת הדרכת הספורט שיעור המשתתפות הרווקות היה הגבוה ביותר. מ-45 הנשים שאינן רווקות (נשואות וגרושות), למרביתן (37) היו שני ילדים לפחות, ולקרוב לשני שלישים מהן (27) היו ארבעה ילדים לפחות. המשתתפות בקבוצת עיצוב האופנה היו בעלות מספר גדול של ילדים יחסית לשאר הקבוצות.

לוח 3: התפלגות המשתתפות לפי גיל ולפי מצב משפחתי (במספרים מוחלטים)

סה"כ (n=56)	גיל
18	25-18
20	35-26
17	45-36
1	50-46
	מצב משפחתי
43	נשואה
11	רווקה
2	גרושה

יישוב מגורים

מרבית המשתתפות בתכנית (49 מתוך 56) היו מכפרים בדואיים מוכרים, ובהם לקייה, שגב שלום, חורה ותל שבע; כעשירית מהמשתתפות היו מרהט; והיתר היו מכפרים בדואיים לא-מוכרים.

מצב בריאותי ותפקודי

מדד לבחינת המצב הבריאותי והתפקודי של משתתפות התכנית היה דיווחן על קיומה של מגבלה תפקודית כלשהי שמשפיעה על יכולתן לעבוד, לפי מספר שעות העבודה היומית שלהן, סוג העבודה ותקופות מסוימות שבהן הן אינן מסוגלות לעבוד. מהממצאים עולה כי משתתפות בודדות בלבד (3 מתוך 56) דיווחו שהן מוגבלות ביכולתן לעבוד.

השכלה

לוח 4 מראה כי רבע מהנשים (14 מתוך 56) היו בעלות השכלה שאינה עולה על 11 שנות לימוד; יותר ממחצית הנשים (33 מתוך 56) היו בעלות 12 שנות לימוד ומעל לעשירית (9 מתוך 56) היו בעלות השכלה על-תיכונית.

לוח 4: התפלגות המשתתפות לפי השכלה (במספרים מוחלטים)

סה"כ (n=56)	שנות לימוד
10	9-0 שנות לימוד
4	11-10 שנות לימוד
20	12 שנות לימוד ומעלה ללא תעודת בגרות מלאה
13	12 שנות לימוד עם בגרות מלאה
9	השכלה על-תיכונית*

* נתון זה כולל 6 נשים בעלות השכלה אקדמית.

כמצופה, בקבוצת הדרכת הספורט, קבוצה המורכבת ממשתתפות צעירות, רמת ההשכלה של מרבית המשתתפות הייתה גבוהה יותר (10 מתוך 11 משתתפות היו בעלות 12 שנות לימוד לפחות). כמו כן, בקבוצת הטיפול בגיל הרך היו מרבית המשתתפות בעלות 12 שנות לימוד (19 מתוך 25 משתתפות).

הכשרה מקצועית

יותר משליש מהמשתתפות (21 מתוך 56) דיווחו כי השתתפו בעבר בקורס הכשרה מקצועי אחד לפחות (בתחומים כגון תפירה, טיפול בילדים, סיוע לגננות וספרות), ליותר מרבע מן המשתתפות (16 מתוך 56) הייתה תעודת הסמכה מקצועית מהכשרה קודמת.

גם בנושא זה יש הבדל בין הקבוצות; מחצית המשתתפות בקבוצת עיצוב האופנה דיווחו כי השתתפו בהכשרות מקצועיות בעבר, בעיקר בתחום התפירה, ומחציתן אף קיבלו תעודות הסמכה במקצוע שלמדו.

מצב כלכלי

המצב הכלכלי נמדד על-פי הערכתן הסובייקטיבית של המשתתפות: עד כמה הן ובני משפחתן יכולים לכסות את ההוצאות החודשיות הבסיסיות של משק הבית, כגון מזון, חשמל וטלפון. כמעט מחצית המשתתפות (26 מתוך 56) דיווחו כי אינן מצליחות לכסות את ההוצאות הבסיסיות של משק הבית (לוח 5).

לוח 5: הצלחה במימון הוצאות הבית להערכת המשתתפות (במספרים מוחלטים)

עד כמה מצליחות	סה"כ (n=56)
במידה רבה	2
למדי	28
לא כל כך	22
בכלל לא	4

ניסיון תעסוקתי

עבודה רציפה הוגדרה כעבודה שנמשכה שלושה חודשים ומעלה, ברציפות, באותו מקום עבודה.

מלוח 6 עולה כי למחצית מהנשים שהשתתפו בתכנית היה ניסיון בעבודה רציפה בחמש השנים שלפני הצטרפותן לתכנית.

לוח 6: ניסיון תעסוקתי של המשתתפות (במספרים מוחלטים)

לא עבדה מעולם בעבודה רציפה	סה"כ (n=56)
לא עבדה בעבודה רציפה בחמש השנים שלפני התכנית אך עבדה בעבודה רציפה בעבר	21
עבדה בעבודה רציפה בחמש השנים שלפני התכנית	7
	28

על-פי דיווח המשתתפות שלא עבדו (28), אלה היו הסיבות השכיחות לאי-השתלבותן בעבודה רציפה לפני הצטרפותן לתכנית :

- ◆ אי-מציאת עבודה מתאימה בכלל ואי-מציאת מקומות עבודה באזור המגורים : 13 משתתפות
- ◆ טיפול בילדים קטנים ואי-מציאת סידור מתאים בעבורם : 11 משתתפות
- ◆ העדר כישורים בסיסיים (ידע במחשב, שליטה בשפה העברית) והעדר כישורים מקצועיים (הכשרה מקצועית, ידע בתחום היזמות) : 7 משתתפות.

5. מאפייני התעסוקה של המשתתפות בחמש השנים שלפני התכנית

מחצית המשתתפות בתכנית (28 מתוך 56) עבדו בעבודה רציפה כלשהי בחמש השנים שלפני הצטרפותן לתכנית. חלק זה בדוח מתמקד בתת-קבוצה זו ומתאר את מאפייני התעסוקה של נשים אלו באותן חמש שנים. גם בפרק זה הנתונים מתבססים על מידע שהתקבל מהמשתתפות באמצעות הריאיון האישי אֶתן במועד הראשון.

משך העבודה נְטו בחמש השנים

עבודתן של קרוב למחצית המשתתפות שעבדו בעבודה רציפה כלשהי בחמש השנים שלפני הצטרפותן לתכנית (13) נמשכה למעלה משנתיים, ורק ארבע עבדו במשך פחות משנה (לוח 7).

לוח 7: משך עבודה בחמש השנים שלפני הצטרפות לתכנית (במספרים מוחלטים)

עבודה במשך	סה"כ (n=27)*
פחות משנה	4
שנה עד שנתיים	10
יותר משנתיים עד שלוש שנים	3
יותר משלוש שנים	10

* הנתונים אינם כוללים משתתפת אחת שדיווחה כי הייתה לה עבודה רציפה בחמש השנים שקדמו להצטרפותה לתכנית אך לא ענתה על שאלה זו.

לוח 8: מועד הפסקת העבודה הרציפה האחרונה (במספרים מוחלטים)

מועד הפסקת העבודה לפני הצטרפות לתכנית :	סה"כ (n=26)
עבודה בעת הכניסה לתכנית	9
בין חודש לשישה חודשים	1
בין שנה לשנתיים	4
בין שנתיים לשלוש	3
בין שלוש לארבע שנים	7
בין ארבע לחמש שנים	2

* הנתונים אינם כוללים שתי משתתפות שדיווחו כי הייתה להן עבודה רציפה בחמש השנים שקדמו להצטרפותן לתכנית אך הן לא ענו על שאלה זו.

מאפייני העבודה הרציפה האחרונה

להלן מאפיינייה של העבודה האחרונה שבה עבדו המשתתפות ברצף טרם השתתפותן בתכנית:

- ♦ היקף משרה: קרוב לשני שלישים מהנשים (17) הועסקו במשרה חלקית.
- ♦ סטטוס: הרוב המכריע של הנשים (19) קיבלו את שכרן ממקום העבודה, 5 עבדו כעצמאיות ו-4 קיבלו את שכרן מחברת כוח אדם.
- ♦ רמת הכנסה: למעלה משני שלישים מהמשתתפות (19 מתוך 27) היו בעלות הכנסה חודשית נמוכה מ- 2500 ש"ח (לוח 9), אך חשוב להביא בחשבון שרוב הנשים, כאמור, עבדו במשרה חלקית.
- ♦ משלח היד: המשתתפות היו מועסקות בעיקר בעבודות הוראה בבתי ספר ובתפקידי סייעות בגני ילדים (16), במכירות ובשירותים (9) ובעבודות פקידות (1).

לוח 9: גובה ההכנסה החודשית ברוטו מעבודה, לפי דיווח המשתתפות (במספרים מוחלטים)

רמת ההכנסה:	סה"כ (n=27)*
₪ 1000-500	6
₪ 1500-1001	2
₪ 2000-1501	3
₪ 2500-2001	8
₪ 3000-2501	4
₪ 3600- 3001	4

* הנתונים אינם כוללים משתתפת אחת שדיווחה כי הייתה לה עבודה רציפה בחמש השנים שקדמו להצטרפותה לתכנית אך לא ענתה על שאלה זו.

הסיבות להפסקת העבודה בחמש השנים

על-פי דיווח המשתתפות שהפסיקו את עבודתן בחמש השנים טרם הצטרפותן לתכנית, אלו היו הסיבות השכיחות לכך:

- ♦ פיטורין או סיום חוזה העבודה (10 מתוך 18 שהפסיקו)
- ♦ תנאי עבודה לא מתאימים (כגון שכר נמוך, אי-מתן תנאים סוציאליים); (4 מתוך 18)

משך האבטלה בחמש השנים

תשע מהנשים היו מועסקות בעבודה רציפה בזמן הצטרפותן לתכנית ועוד משתתפת אחת עבדה בעבודה רציפה במחצית השנה שלפני הצטרפותה לתכנית.

היתר לא היו מועסקות בעבודה רציפה לפחות שנה לפני הצטרפותן לתכנית (לוח 8).

6. הערכה של יישום התכנית

פרק זה עוסק במשוב שהתקבל מהמשתתפות ומאנשי הצוות על יישום התכנית. המשוב מוצג לגבי הרכיבים הבאים בתכנית: ההכשרה המקצועית (סעיף 6.1), סדנת גיבוש והעצמה (סעיף 6.2), קורס יזמות עסקית (סעיף 6.3) וכן ליווי המשתתפות לצורך השילוב בעבודה בזמן ההכשרות (6.4).

6.1 ההכשרה המקצועית

מדריכי ההכשרות המקצועיות היו מדריכים מקצועיים: צוות מדריכות מקצועיות ממכללת "יקי" בבאר שבע לימד במסלול להדרכת ספורט; מדריכה מקצועית ממכללת "עמל הישגים" הייתה מדריכת מסלול עיצוב האופנה; וצוות מדריכות מקצועיות מהתמ"ת הן שלימדו בקורס הטיפול בגיל הרך.

מבנה ההכשרות המקצועיות

קורסי ההכשרה המקצועית שהיו נתונים למעקב במחקר זה החלו בראשית 2008 והתפרשו על פני תקופה של כשנה וחצי. בקבוצות הכשרת הספורט ועיצוב האופנה הופסקה ההכשרה המקצועית למשך חודשיים-שלושה, בעיקר בשל דרישת המשתתפות האימהות, משום שהתקשו למצוא סידור לילדים בחופשת הקיץ.

היקף ההכשרה המקצועית במסלולי עיצוב האופנה והטיפול בגיל הרך היה כ-800 שעות, והיקפה של ההכשרה המקצועית במסלול הדרכת הספורט היה כ-400 שעות. המפגשים התקיימו בתדירות של שלוש פעמים בשבוע בממוצע. כל מפגש ארך כחמש שעות. חשוב לציין כי בתחילת התכנית יוחדו חלק מהמפגשים לגיבוש ולהעצמה (ר' פירוט בסעיף הבא).

רכזי התכנית, ההנהלה וכן מרבית המשתתפות ציינו כי משך קורסי ההכשרות המקצועיות ומשך המפגשים התאים למשתתפות וענה על ציפיותיהן. רבות מן המשתתפות ציינו גם כי רכזי התכנית התאימו את מועדי המפגשים ואת מועדי היציאה להפסקות או ל"חופשות" לצורכיהן ולדרישותיהן. עם זאת, כמה מהנשים עבדו בזמן ההכשרות המקצועיות, ולעתים התנגשו שעות המפגשים בשעות העבודה שלהן.

ההכשרה המקצועית במסלול עיצוב האופנה חולקה לשני חלקים. המשתתפות ציינו כי להפסקה בתכנית היו השלכות שליליות, למשל הצורך לחזור על תכנים מסוימים וכן קטיעת רצף הלימודים.

המפגשים התקיימו במבנים השייכים לבית ספר, למכללה ולמרכז מתנדבים בבאר שבע. ככלל, הן המשתתפות והן הרכזות הביעו שביעות רצון מהמיקום ואף מהתנאים הפיזיים ומהציוד.

היקף ההשתתפות בהכשרה המקצועית

אחת הרכזות ציינה כי המשתתפות נדרשו לבוא למפגשים וכי השתתפותן בהמשך התכנית הותנתה בהיקף נוכחותן ובמחויבותן לתכנית. אך על-פי דיווח המשתתפות "הן התחברו" למפגשי ההכשרה, וזו הייתה הסיבה שהשתדלו לבוא לכל המפגשים, ולא רק מחויבותן הפורמלית. מהראיונות עם הרכזות ומקבוצות המיקוד בקרב המשתתפות עולה כי תדירות ההשתתפות במפגשי ההכשרה המקצועית הייתה גבוהה עד גבוהה מאוד בכל המסלולים.

עם זאת, בשני מסלולים, של הדרכת הספורט ושל עיצוב האופנה, הנשים דיווחו כי לעתים היה להן קשה להגיע למפגשים בגלל בעיות תחבורה. הקשיים הוחרפו בחורף והטרידו במיוחד נשים שבאו מכפרים מרוחקים; הן נאלצו להתעורר בשעות מוקדמות מאוד כדי להגיע בזמן למפגשים. על-פי הרכזות והנהלת התכנית היה קשה לפתור בעיה זו משום שהנשים באותן קבוצות התקבצו ממספר רב

של כפרים ולא הייתה אפשרות לארגן הסעה אחת לכולן. במסלול הטיפול בגיל הרך היה קל יותר לארגן הסעה למקום הקורס, ולכן היה היקף ההשתתפות רחב יותר.

שביעות הרצון מההכשרה המקצועית

בריאיון האישי עם המשתתפות הן התבקשו לציין, לפי ארבע קטגוריות תשובה ("בכלל לא", "לא כל כך", "מרוצה", "מרוצה מאוד"), באיזו מידה היו מרוצות מההכשרה המקצועית.

מלוח 10 עולה כי רוב המשתתפות (48 מתוך 56) היו מרוצות או מרוצות מאוד מההכשרה המקצועית שבה השתתפו. ממצאים דומים עלו מקבוצות המיקוד עם המשתתפות; מרביתן היו שבעות רצון מקורסי ההכשרה ככלל – מהתכנים, ממדריכות הקורסים ומשיטות הלימוד. מרבית המשתתפות דיווחו כי הקורסים בהכשרה המקצועית היו מעניינים מאוד מבחינתן וכי הן ממליצות לנשים אחרות שמצבן דומה להשתתף בתכנית. שביעות רצון רבה זו נבעה בעיקר, לפי דיווח הנשים, מהשלכתה החיובית של השתתפותן בקורסים המקצועיים על הגברת סיכוייהן להשתלב בעבודה ולשפר את מצבן הכלכלי וכן מהשלכתה על תחומים נוספים בחייהן, כגון היכרויות חדשות עם נשים, יציאה מהבית, שבירת השגרה וחיזוק ביטחונן העצמי.

עם זה, בקבוצות המיקוד, היו משתתפות שהביעו שביעות רצון נמוכה יותר מכמה היבטים בקורסי ההכשרה המקצועית. למשל, בקבוצת עיצוב האופנה הובע חוסר שביעות רצון מקצב הלימודים: הוא היה מהיר מדי ולא הותאם דיו לרמת השכלתן של המשתתפות. באותה קבוצה, וכן בקבוצה שבמסלול הדרכת הספורט, דווח על חוסר שביעות רצון מהתמקדות בחומר תאורטי בלי לאפשר די זמן להתנסות מעשית בחומר שנלמד.

לוח 10: שביעות רצון מההכשרה המקצועית, לפי הראיונות עם הבוגרות (במספרים מוחלטים)

סה"כ (n=52)*	
20	מרוצה מאוד
28	מרוצה
2	לא כל כך מרוצה
2	בכלל לא מרוצה

* ארבע המשתתפות הנוספות מתוך ה-56 לא ענו על שאלה זו.

קשיים בהפעלת ההכשרה המקצועית והצעות לשיפור

מהראיונות עם הנהלת התכנית ועם הרכזים עלה כי נוצר שיתוף פעולה הדוק בין עמותת אגיק לבין הגופים שהפעילו את קורסי ההכשרה המקצועיים, והיה בכך כדי לעזור להתמודד עם הקשיים ולספק מענה מידי לכל בעיה שעלתה בהפעלת הקורסים.

עם זאת המרואיינים מצוות ההפעלה בתכנית וחלק מהמשתתפות הצביעו על כמה קשיים במהלך הפעלת הקורסים, הן מבחינת תוכני ההכשרה והן מבחינת אופן התנהלותה:

- ◆ מחסור במפגשי התנסות מעשית בקורסים לעיצוב האופנה והדרכת הספורט: המשתתפות הציעו לצמצם את המפגשים התאורטיים אך להוסיף עוד מפגשי התנסות מעשית ולהאריך את משכם.

- ◆ הדרכה בעברית: היו משתתפות שהתקשו בהבנת השפה, בעיקר בקבוצת הדרכת הספורט ובקבוצת עיצוב האופנה, שבהן התנהלה ההדרכה בשפה העברית. עיקר הקושי היה של המשתתפות המבוגרות וחסרות ההשכלה.
- ◆ אי-שביעות-רצון מהאווירה ומהיחס האישי של מדריכות קורס ההכשרה כלפי המשתתפות בקרב חלק מהמשתתפות במסלולי הדרכת הספורט ועיצוב האופנה: חשוב לציין כי מפעילי התכנית נענו לבקשת המשתתפות והחליפו את המדריכות.
- ◆ מחסור בציווד במסלול עיצוב האופנה: הכוונה למחסור בציווד בסיסי מתאים הנחוץ להכשרה יעילה, למשל מחסור בבדים, במכונות תפירה מקצועיות, בשולחנות מתאימים ובמגהצים. המשתתפות ציינו כי לעתים קרובות היה עליהן לשלם מכספן האישי לקניית בדים מתאימים. בקשר לכך ציינו כמה מהנשים כי העיכוב בקניית הבדים או המחסור בהם נוצר משום שהיו נשים שלא שילמו במועד את דמי ההשתתפות בקורס. כדי להתמודד עם קשיים אלו הציעו מרבית המשתתפות לדאוג להבא לציווד מתאים ואיכותי כבר בתחילת הקורס במסלול המקצועי.
- ◆ קצב לימודים מהיר לדעת חלק מהמשתתפות בקבוצת עיצוב האופנה: לדבריהן הקצב לא תמיד תאם את רמת ההשכלה של כל המשתתפות בקורס המקצועי, עקב השוני במאפייני המשתתפות מבחינת ידע קודם בתחום התפירה וכן מבחינת גיל, השכלה, מיומנות וכדומה. הוצע להרכיב קבוצה הומוגנית יותר או לחלק את הקבוצה לתת-קבוצות הומוגניות מבחינת המאפיינים השונים.

6.2 סדנת העצמה

סדנת ההעצמה היא שלב מרכזי נוסף בהכשרה הקבוצתית. המשתתפות בכל הקבוצות יכלו להשתתף בה כבר עם הצטרפותן לתכנית ולרוב בד בד עם המפגשים בהכשרה המקצועית. בשניים מהמסלולים חלק ממפגשי הסדנה נעשו גם במקביל לקורסי היזמות העסקית. הסדנה נועדה בעיקר לעודד את המשתתפות לצאת לעבודה, לחזק את ביטחונן העצמי ביכולתן להשתלב בעבודה ולפתח מיומנויות אישיות.

בחלק זה של הדוח אפשר למצוא מידע שמקורו בעיקר בקבוצות המיקוד עם הנשים ובראיונות עם הנהלת התכנית, עם רכזי התכנית ועם מנחי הסדנאות.

היקף ההשתתפות בסדנת ההעצמה

מקבוצות המיקוד עולה כי היקף הנוכחות בסדנאות ההעצמה היה שונה ממסלול אחד למשנהו. במסלולי הטיפול בגיל הרך והדרכת הספורט דיווחו הנשים כי השתתפו במרבית מפגשי הסדנה. ואולם, חלק מהנשים במסלולים אלו ומרבית המשתתפות במסלול עיצוב האופנה דיווחו על היקף נוכחות קטן עד בינוני, בעיקר משום שהנשים לא מצאו עניין בתוכני הסדנה.

מבנה סדנת ההעצמה

משך הסדנה היה כשלושים שעות, והן התפרשו על פני עשרה מפגשים. מרבית המרואיינים מצוות ההפעלה ורוב המשתתפות סברו כי משך הסדנה נכון, אך היו משתתפות במסלול הטיפול בגיל הרך ובמסלול הדרכת הספורט שצינו כי יש צורך בהארכת הסדנה.

משך כל אחד מהמפגשים היה בין שעתיים לשלוש שעות, בתדירות של פעם בשבוע. כמעט כל המשתתפות ציינו כי משך המפגשים התאים להן. משתתפות בודדות ציינו כי המפגשים היו ארוכים מדי, במיוחד אם התקיימו בימים שבהם התקיימו לפנייהם או אחריהם גם המפגשים של קורסי ההכשרה המקצועית.

התכנים והנושאים בסדנת ההעצמה

מנחי סדנאות ההעצמה היו אנשי מקצוע ממגוון תחומים, לרוב מצוות ההפעלה של התכנית, ובהם מנהל התכנית, מנהלת עמותת אגיק, עובדת סוציאלית פעילה קהילתית ומאמן אישי. את מערך הסדנה גיבשו בעיקר הנהלת התכנית והמאמן האישי, והם שהנחו את מרבית מפגשי הסדנאות.

להלן הנושאים שבהם התמקדה הסדנה:

- ◆ סיפוק תמיכה נפשית וחיזוק ביטחון עצמי: חשיפה לסיפורי הצלחה ומפגש עם נשים שהצליחו לפתוח עסקים עצמאיים; חיזוק דימוי עצמי; זיהוי מוקדי הצלחה אישיים
- ◆ הגברת מוטיבציה ורצון לצאת לעבודה: הבנת היתרונות הגלומים בהשתלבות בעבודה
- ◆ הקניית כלים להתמודדות עם קשיים בעקבות היציאה לעבודה: התנגדות בני משפחה כלפי השתלבות בעבודה; קשיים בפתיחת עסקים עצמאיים; שילוב בין ניהול משק בית לבין השתלבות בעבודה
- ◆ פיתוח מיומנויות אישיות ובין-אישיות: שיווק עצמי; תקשורת בין-אישית; זיהוי חסמים ומשאבים אישיים.

המרואיינים מצוות ההפעלה סברו שרוב נושאי הסדנה היו חיוניים ושהייתה בהם תועלת רבה למשתתפות. על-פי דברי אחד המנחים, בתחילת הסדנה בלטו חוסר ביטחון העצמי של הנשים ומיעוט האמונה שלהן ביכולתן לצאת לעבודה ולהצליח בה. הדברים השתקפו בעמדותיהן ובתפיסותיהן לגבי מעמדן; הן חשו שבהיותן נשים עליהן להתמקד בגידול הילדים ובטיפול במשק הבית. על כן לדעתן, הנושאים העיקריים שמהם הפיקו את התועלת המרבית בסדנה היו אלה הקשורים בחיזוק ביטחון העצמי וביהוי המשאבים האישיים שלהן.

שיטות ההוראה בסדנת ההעצמה

ההנחה בסדנה נעשתה בכמה שיטות הוראה:

- ◆ השיטה הפרונטלית - הרצאות
- ◆ העלאת נושאים לדיון המשתתפות
- ◆ סימולציות ושימוש בדוגמאות מחיי המשתתפות
- ◆ מפגשים עם "סיפורי הצלחה"

על-פי המנחה, הסימולציות והשימוש בדוגמאות מחיי המשתתפות היו מוצלחים ביותר, בשל פשטותם ותרומתם לדינמיות של המפגשים.

בקבוצות המיקוד עם הנשים הן דיווחו כי מצאו עניין בעיקר במפגשים שאליהם הוזמנו אורחים חיצוניים, למשל נשים מבחוץ שהצליחו בהקמה ובקידום עצמאי של עסקים משלהן, הן במסגרת "הרצאות אורחים" והן במסגרת הסיורים לעסקים בניהולן של נשים.

שביעות הרצון מסדנת ההעצמה

מרבית המשתתפות דיווחו שהיו מרוצות מסדנאות ההעצמה. מעטות דיווחו שהרגישו כי רכיב זה היה מיותר בתכנית וכי היה מקום להקדיש את המפגשים האלה להכשרה המקצועית.

צוות ההפעלה דיווח שהמשוב מהמשתתפות במהלך הפעלת סדנאות ההעצמה היה חיובי וגם שככלל היו הנשים שבעות רצון מהסדנאות.

6.3 קורס יזמות עסקית

לקראת סוף ההכשרות המקצועיות בכל מסלול הציעה התכנית קורס יזמות עסקית, מפי צוות מקצועי מתחום הכלכלה וניהול העסקים. קורסי היזמות היו מיועדים להקנות ידע בסיסי ומושגי יסוד ביזמות לצורך הקמה וניהול של עסקים עצמאיים.

סעיף זה עוסק במשוב מהמשתתפות ומצוות המנחים של קורסי היזמות. המידע התקבל משלושים משתתפות משני מסלולים מקצועיים – הדרכת הספורט ועיצוב האופנה. בעת ההערכה טרם הסתיים קורס היזמות במסלול הטיפול בגיל הרך, ולכן לא שאלנו את המשתתפות לדעתן עליו.

היקף ההשתתפות בקורס היזמות

מהראיונות עם המנחים ומקבוצות המיקוד בקרב המשתתפות עלה כי היקף הנוכחות במפגשי קורס היזמות העסקית היה מצומצם יחסית להיקף הנוכחות במפגשי ההכשרה המקצועית. ההיקף היה שונה בין המסלולים: במסלול הדרכת הספורט היה היקף ההשתתפות במפגשים בינוני עד רחב ואילו במסלול עיצוב האופנה היה ההיקף מצומצם יותר.

אי-הסדירות בהגעה למפגשים נבע מחוסר עניין בתוכני הקורס בשל הסיבות להלן:

- ◆ היו משתתפות שלא ראו בעצמן יזמות ולא היו מעוניינות מלכתחילה בפתיחת עסקים עצמאיים.
- ◆ נשים מבוגרות, בעיקר מקבוצת עיצוב האופנה, התקשו לעתים בהבנת החומר.

מבנה קורס היזמות

משך קורס היזמות העסקית היה כשלושים שעות על-פני עשרה מפגשים; כשלוש שעות שבועיות. מרבית המשתתפות והמרוואינים מצוות ההפעלה ציינו כי משך הקורס היה טוב והתאים להם. היו משתתפות, וגם אחד המנחים, שציינו כי יש להאריך את הקורס. לטענתם, נושאים אחדים נידונו בכלליות ובשטחיות בגלל קוצר הזמן; וכדי לאפשר העמקה בנושאים מסוימים היה טוב אילו הוארך הקורס.

התכנים והנושאים בקורס היזמות

את מערך הקורס גיבשו בעיקר המנחים והנהלת התכנית. הקורס התמקד בחמשת התחומים להלן:

- ◆ שלבי הקמת עסק עצמאי: הגדרת עסק, בניית תכנית עסקית, סקירת מקורות מימון וכדומה
- ◆ ניהול פיננסי של העסק: תמחור, קריאת דוחות כספיים, עבודה עם בנקים, קשר עם שלטונות המס ונושאים אחרים מתחום החשבונאות הפיננסית
- ◆ שיווק העסק: פרסום, קידום מכירות, יחסי ציבור וכדומה
- ◆ היבטים משפטיים בניהול עסק: דיני עבודה, חובות כלפי עובדים
- ◆ קשרי עובד-מעביד: יחסים עם העובדים, ניהול צוות וכדומה.

כדי לאפשר למשתתפות להתנסות באווירת העבודה ולראות מקרוב איך עסקים מתנהלים בשטח, נערכו סיורים לעסקים עצמאיים מוצלחים, בהקמתן של נשים: מכון כושר בבאקה-אלגרבייה, מתפרה בנצרת ומפעל לייצור סבונים בפקיעין.

לדברי המנחים, הנושאים העיקריים שמהם הפיקו המשתתפות תועלת היו מושגי יסוד בתחום הקמת העסקים הזעירים, פתיחת חשבון בנק וניהול, קשר עם שלטונות מס ההכנסה, מכירות וכן שיווק העסק. אחד המנחים ורבות מהמשתתפות ציינו כי מפגשי הקורס חיזקו את ביטחונן העצמי ועזרו להן להתגבר על הרתיעה מפתחת עסקים עצמאיים.

אף שהייתה הסכמה שקורסי היזמות תרמו למשתתפות בתחומים רבים, המנחים וחלק מהמשתתפות דיווחו כי התאימו במיוחד למשתתפות צעירות, בעלות השכלה בינונית ובעלות רצון ומוטיבציה להשתלב בעבודה עצמאית. כדוגמה לכך צוינה מידת ההתאמה הגבוהה של המשתתפות במסלול הדרכת הספורט, שרובן היו בעלות המאפיינים האלה. לעומת זאת, במסלול עיצוב האופנה, שבו השתתפו נשים מבוגרות ובעלות השכלה נמוכה יחסית, מידת ההתאמה הייתה נמוכה יותר: היו משתתפות שחסר להן ידע במושגי יסוד בסיסיים בחומר הנלמד, שהתקשו בהבנת הנושאים התאורטיים ושלא היה להן עניין בפתיחת עסקים עצמאיים.

שיטות ההוראה בקורס היזמות

ההוראה בקורס נעשתה בכמה שיטות מרכזיות:

- ◆ השיטה הפרונטלית
- ◆ דיונים
- ◆ תרגילים
- ◆ חלוקת דפי מידע וסיכום בחלק מהמפגשים
- ◆ סיורי עסקים

ככלל, המשתתפות הביעו שביעות רצון רבה משיטות ההוראה. אחד המנחים ורבות מהמשתתפות הציעו להשתמש יותר בחלוקת סיכומים כתובים ומפורטים של החומר הנלמד, בשפה הערבית – כלי עזר שיוכל לשרת את המשתתפות בעתיד, לאחר פתיחת העסקים או ההשתלבות בעבודה.

שביעות הרצון מקורס היזמות

מלוח 11 עולה כי מרבית המשתתפות בקורסי היזמות העסקית דיווחו שככלל היו מרוצות או מרוצות מאוד מקורסי היזמות שבהם השתתפו.

לוח 11: שביעות רצון מקורסי היזמות העסקית, לפי הראיונות עם הבוגרות (במספרים מוחלטים)*

סה"כ (n=29)	
13	מרוצה מאוד
11	מרוצה
3	לא כל כך מרוצה
2	בכלל לא מרוצה

* 25 המשתתפות בקבוצת המטפלות לגיל הרך ושתי משתתפות מקבוצת עיצוב האופנה מתוך 56 כלל המשתתפות לא ענו על שאלה זו ולא נכללו בסך הכול הזה.

קשיים בהפעלת קורסי היזמות והצעות לשיפור

הקשיים בהפעלת קורסי היזמות העסקית נגעו הן לתוכן הקורס והן לצד הניהולי שלו:

- ◆ חוסר עניין ביזמות עסקית בקרב חלק מהמשתתפות - על-פי דיווח אחד המנחים, קושי זה נבע מהמצב האובייקטיבי בשוק העבודה הבדואי: בתחום הדרכת הספורט ניתן לפתוח עסקים עצמאיים בשוק זה, אך יש בעיה בתחום עיצוב האופנה. על-כן רצוי לדבריו להשקיע מאמצים בבחירת קורסי הכשרה במסלולים המתאימים לפתיחת עסק עצמאי בשוק העבודה הבדואי.
- ◆ קשיי הבנה של מקצת תוכני הקורסים בקרב המשתתפות המבוגרות - מאחר שהבנת תוכני הקורס קשורה למאפייני המשתתפות הציע אחד המנחים לדאוג שקבוצת המשתתפות תורכב ממשתתפות שיש להן גם מוטיבציה ורצון עז להשתלב בעבודה וגם רמת השכלה בינונית לפחות. הוא הציע להימנע משילובן בתכנית של משתתפות שהמוטיבציה שלהן היא הרצון לצאת מהבית בלבד ולא עניינן ביזמות עסקית.
- ◆ מחסור בצידוד בסיסי - שולחנות, לוח כתיבה, אמצעי המחשה וכדומה
- ◆ אתר לא מתאים - מבחינת תנאים פיזיים או מבחינת המרחק ממקום המגורים
- ◆ בעיות תקשורת בין צוות ההפעלה לבין המשתתפות - כגון אי-יידוע על היעדרות או על ביטול מפגשים

6.4 תהליך השילוב בעבודה

פרק זה מתאר את עזרת התכנית בשילוב בעבודה: אופן הליווי העסקי והתכנים שהציעה למשתתפות שהיו מעוניינות בהקמת עסקים; תהליך הקמת העסקים העצמאיים – גורמי הצלחה וקשיים; ותהליך איתור מקומות עבודה בעבור המשתתפות שהיו מעוניינות להשתלב בעבודות שכירות.

הצוות המלווה כלל את הנהלת התכנית, רכז היחידה ליזמות עסקית ויועץ כלכלי; כולם מתמחים בתחומי הניהול והליווי העסקי.

המשתתפות יכלו לנצל את הליווי העסקי לקראת סוף הלימודים בהכשרות המקצועיות בכל קבוצה וגם בשנה שלאחר סיום ההכשרות. בכל אחד מהמסלולים הוצע הליווי במסגרת פגישות אישיות או גם בשיחות טלפון בין היועצים הכלכליים לבין המשתתפות.

תהליך הקמתם של עסקים עצמאיים

חלק מהמשתתפות החליטו ליישם את הנלמד וליזום הקמת עסק בתחום שלמדו. נטל רב נפל על כתפיהן, אף שקיבלו גם סיוע וליווי מקצועי מצוות ההפעלה בתכנית. בריאיון אתן התבקשו להצביע על הגורמים המרכזיים להצלחתן בתהליך הקמת העסקים וניהולם וכן על הקשיים שבהם נתקלו באותו תהליך.

להלן הגורמים העיקריים להצלחת המשתתפות, על-פי הערכתן, בהקמת העסקים וניהולם:

- ◆ עניין בתחום העבודה או ההכשרה המקצועית והתחברות אליו
- ◆ התמיכה והייעוץ הכלכלי והעסקי מצוות התכנית
- ◆ מוטיבציה ורצון להתקדם מבחינה כלכלית ותעסוקתית
- ◆ מצב כלכלי טוב המאפשר מימון ופתיחת העסק

חלק מהמשתתפות דיווחו על קשיים במהלך הקמת העסקים וניהולם:

- ◆ הכשרה לא מספקת בתחומים מסוימים מעולם עיצוב האופנה והתפירה
- ◆ אי-הכרת תחום הפרסום והשיווק
- ◆ הכנסה מועטה מהעסק
- ◆ ביצוע העבודה בבית על-אף אי-התאמתו מבחינת מיקום גאוגרפי, מבחינת תנאים פיזיים ומבחינת ציוד וכן בשל העירוב בין חיי המשפחה לבין העבודה
- ◆ מחסור בציוד, כגון בדים מתאימים, מכונות תפירה מקצועיות ושולחנות מתאימים
- ◆ בעיות בקשרים עם לקוחות, כגון התמודדות עם לקוחות לא מרוצים וגביית כספים.

מאפייני הליווי העסקי למעוניינות בהקמת עסק

פגישות הליווי העסקי נערכו בעקבות בקשתן של משתתפות לקבל ייעוץ או בעקבות פנייה יזומה של הצוות אל משתתפות שזוהו כנזמות פוטנציאליות. תוכנן המרכזי היה בניית תכנית עסקית למשתתפת, ובה תשומת לב להגדרת העסק, לבחירת המוצר או השירות, להגדרת קהל היעד והיקף השוק, לבניית תכנית פיננסית לעסק מבחינת הכנסות והוצאות, לבדיקת כדאיות כלכלית וכדומה.

על-פי דיווח אחד היועצים התקיימו פגישות עם מרבית המשתתפות. בראיונות עם המשתתפות במועד השני, יותר ממחציתן (24 מתוך 46) דיווחו שקיבלו ייעוץ עסקי מצוות היועצים הכלכליים במהלך השתתפותן בתכנית. מרביתן השתתפו בקבוצת הטיפול בגיל הרך.

המשתתפות דיווחו כי אלה היו הנושאים המרכזיים שבהם קיבלו מידע וייעוץ:

- ◆ אופן קבלת הלוואה לצורך הקמת העסק

◆ כלים לניהול כלכלי נכון של העסק.

שביעות הרצון מהליווי העסקי

כמעט כל המשתתפות שקיבלו ייעוץ עסקי דיווחו שהיו מרוצות או מרוצות מאוד מהייעוץ שקיבלו. עם זאת, חלקן ציינו כי היה צורך ביותר פגישות אישיות עם היועצים הכלכליים.

אופן איתור מקומות עבודה למעוניינות לעבוד בתור שכירות

בדרך כלל המשתתפות הן שאיתרו לעצמן מקומות עבודה אם היו מעוניינות להשתלב בעבודות בתור שכירות. על-פי דיווח אנשי ההפעלה, חלק מהמשתתפות קיבלו סיוע מרכזי התכנית ומהמנהל בהפניה למקומות עבודה שחיפשו עובדים בתחום מסלולי ההכשרות המקצועיות של התכנית.

7. שילוב בעבודה במהלך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית

עם סיום ההכשרות הקבוצתיות החל תהליך שילוב המשתתפות בעולם העבודה, באמצעות הקמת עסק עצמאי או באמצעות השמתן בעבודות שכירות. בפרק זה מוצגים מאפייני התעסוקה של המשתתפות במהלך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית. נבחנו בו ההיבטים להלן: היקף השילוב בעבודות (סעיף 7.1), מאפייני העבודות (סעיף 7.2) והסיבות לאי-השתלבות בעבודות (סעיף 7.3). מאחר שמועדי ההתחלה והסיום של ההכשרות הקבוצתיות בכל מסלול היו שונים זה מזה, השנה שלאחריהם הסתיימה בין מארס 2010 לספטמבר 2010, לפי מועד סיום ההכשרה המקצועית בכל אחד מהמסלולים.

המאפיינים התעסוקתיים בפרק זה מבוססים על נתונים שנאספו מכל משתתפת לגבי העבודות שעבדה בהן שבוע או יותר ברציפות.

7.1 היקף השילוב בעבודה של כלל המשתתפות

מהראיונות עם המשתתפות במועד השני עולה (לוח 12) כי יותר ממחציתן (26 מתוך 46) עבדו בעבודה אחת לפחות במהלך השנה מסיום ההכשרות. עשרים משתתפות (מתוך 26) היו משולבות בעבודה גם לאחר שנה מסיום ההכשרה, כלומר התמידו בעבודה עד למועד ביצוע הריאיון אֶתן שנה מסיום ההכשרה.

לוח 12: היקף השילוב בעבודה במהלך השנה מסיום ההכשרה הקבוצתית (במספרים מוחלטים)

טיפול בגיל הרך (n=21)	הדרכת ספורט (n=9)	עיצוב אופנה (n=16)	סה"כ (n=46)	
13	5	8	26	עבדו בתוך שנה מסיום ההכשרה הקבוצתית
				מספר העבודות שבהן עבדו בתוך שנה זו:
13	3	6	22	עבודה אחת
0	1	2	3	שתי עבודות
0	1	0	1	שלוש עבודות

היקף עבודה זה אמנם נמוך מעט מההיקף בתכניות דומות באוכלוסיות אחרות, אך לנוכח הקשיים המיוחדים הכרוכים בשילוב נשים מהאוכלוסייה הבדואית בעולם העבודה בכלל ובתחום היזמות העסקית בפרט וביחס למאמצים אחרים שנעשו בתחום זה, תוצאות אלו נחשבות מוצלחות למדי. ייתכן גם כי מועד הבדיקה – שנה מסיום ההכשרות הקבוצתיות – הוא מועד מוקדם מדי לבדיקת תוצאות ולהשוואה בינן לבין המצב התעסוקתי של המשתתפות לפני ההצטרפות לתכנית. אפשר שעל-מנת לבחון את הצלחת התכנית יש לבדוק את מצב התעסוקה של המשתתפות כעבור פרק זמן ארוך יותר.

7.2 מאפייני העבודות ושביעות הרצון מהן

רוב המשתתפות ששולבו בעבודה (22 מתוך 26) עבדו במהלך השנה בעבודה אחת, ובודדות (4) עבדו בשתי עבודות ומעלה (ר' לוח 12). בסך הכול, 26 המשתתפות שעבדו היו מועסקות ב-29 עבודות מאז הצטרפותן לתכנית. בסעיף זה נתאר את מאפייני כל 29 העבודות.

סוג העבודה

מהראיונות עם המשתתפות המועסקות עולה כי הן שולבו לרוב בעבודות בתחומי המסלולים שבהם השתתפו בתכנית. להלן העבודות השכיחות בקרב המשתתפות (לוח 13):

- ◆ עבודות במקצועות מקטגוריית המקצועות החופשיים והטכניים - רוב העבודות שבהן עבדו המשתתפות, בעיקר מקבוצת הטיפול בגיל הרך ומקבוצת הדרכת הספורט, היו עבודות הדרכה בתחומים שבהם הוכשרו במסלולים המקצועיים וכן עבודות הוראה בבתי ספר יסודיים ובגני ילדים (20 מתוך 29).
- ◆ עבודות מקצועיות בתעשייה - כרבע מהעבודות שבהן עבדו המשתתפות, בעיקר מקבוצת עיצוב האופנה, היו בתחומי התפירה והחייטות (7 מתוך 29).

נותן השכר

מלוח 13 להלן עולה כי ביותר ממחצית העבודות שבהן עבדו המשתתפות (16 מתוך 29) משלם השכר היה המעסיק או מקום העבודה ובשליש מהעבודות (9 מתוך 29) המשתתפות דיווחו כי הן עצמאיות.

זהות נותן השכר הייתה גורם מבדיל בין בוגרות מסלולי הלימוד המקצועיים: המשתתפות ממסלולי הדרכת הספורט והטיפול בגיל הרך דיווחו כי העבודות שבהן השתלבו היו עבודות שכירות; המשתתפות מקבוצת עיצוב האופנה דיווחו כי העבודות שבהן השתלבו היו עבודות עצמאיות.

היקף המשרה

מרבית העבודות שבהן עבדו המשתתפות היו עבודות במשרה חלקית (24 מתוך 27).⁴ המשתתפות מקבוצת הטיפול בגיל הרך היו הבודדות שדיווחו על עבודות במשרה מלאה.

⁴ על שתיים מ-29 עבודותיהן של המשתתפות בשנה שלאחר סיום ההכשרה הקבוצתית לא נתקבל מידע בעניין היקף המשרה, ההכנסה ושביעות הרצון.

לוח 13: מאפייני העבודות של המשתתפות, לפי דיווחן (במספרים מוחלטים); (מכלל העבודות שבהן עבדו המשתתפות לאחר סיום ההכשרה הקבוצתית)

סוגי העבודות	סה"כ (n=29)
סה"כ	29
עבודות במקצועות חופשיים וטכניים	20
עבודות מקצועיות בתעשייה	7
עבודות פקידות	1
עבודות בלתי מקצועיות	1
נותן השכר	
סה"כ	29
מקום העבודה או המעסיק	16
העסק העצמאי של משתתפת התכנית	9
חברת כוח אדם או קבלן	2
העסק המשפחתי	2
היקף המשרה	
סה"כ	*27
מלאה	3
חלקית	24

*על 2 מ-29 העבודות לא התקבל מידע בקשר להיקף המשרה.

גובה ההכנסה

מהנתונים בלוח 14 להלן עולה כי בכרבע מהעבודות – (8 מתוך 27) – שבהן עבדו המשתתפות, ההכנסה הייתה עד 1,000 ש"ח; בקרוב לחמישית מהעבודות (5 מתוך 27) ההכנסה הייתה 1,001-2,000 ש"ח; בקרוב לחצי (12 מתוך 27) ההכנסה הייתה 2,001-3,000 ש"ח, וביתר העבודות ההכנסה הייתה 4,000 ש"ח ומעלה. חשוב להזכיר כי גובה ההכנסה קשור להיקף עבודתן המצומצם של מרבית המועסקות.

לוח 14: גובה ההכנסה ברוטו מעבודות, לפי דיווח המשתתפות (במספרים מוחלטים); (מכלל העבודות שבהן עבדו המשתתפות)

רמת הכנסה	סה"כ (n=27)*
1,000-500 ₪	8
1500-1001 ₪	4
2000-1501 ₪	1
2500-2001 ₪	4
3000-2501 ₪	8
4000 ₪ ומעלה	2

* על 2 מתוך 29 העבודות של המשתתפות בשנה שלאחר סיום ההכשרה הקבוצתית לא התקבל מידע בקשר לגובה ההכנסה, ולכן לא נכללו בסה"כ.

הטבות ותנאים סוציאליים

לפי דיווח המרואיינות, רק בפחות ממחצית העבודות השכירות שבהן עבדו (8 מתוך 20 עבודות שכירות) ניתן תשלום בעבור ימי מחלה, הוכרה זכאותן לימי חופשה וניתנה קרן פנסיה.

שביעות רצון מהעבודה

המשתתפות התבקשו לציין את מידת שביעות רצונן מהיבטים שונים של כל עבודה, על-פי ארבע קטגוריות – "מרוצה מאוד", "מרוצה", "לא כל כך מרוצה" ו"בכלל לא מרוצה" (לוח 15). נמצא מספר גדול יחסית שדיווחו על שביעות רצון מסוג העבודה. מספר קטן יחסית דיווחו על שביעות רצון מהשכר ומהסיכויים להתקדם במקום העבודה.

לוח 15: שביעות רצון של המשתתפות מהיבטים נבחרים של העבודות (במספרים מוחלטים); (מתוך כלל העבודות שבהן עבדו המשתתפות)

מרוצות/מרוצות מאוד:	סה"כ (n=27)*
מסוג העבודה	20
מהשכר	13
מהסיכויים להתקדם במקום העבודה	11

* על 2 מתוך 29 העבודות של המשתתפות לא התקבל מידע בקשר לשביעות רצונן, ולכן לא נכללו בסה"כ.

הפסקת עבודה

מהראיונות עם המשתתפות עלה כי 9 עבודות מתוך 29 הופסקו עד למועד השני של ביצוע המחקר (כשנה מסיום ההכשרות הקבוצתיות). להלן הסיבות שצוינו להפסקת העבודות:

- ◆ תנאים פיזיים קשים
- ◆ סגירת עסק עצמאי בשל הפסד
- ◆ מציאת עבודה טובה יותר
- ◆ סיום חוזה עבודה.

7.3 סיבות לאי-השתלבות בעבודה

כפי שצוין, קרוב למחצית המרואיינות במועד השני (20 מתוך 46) לא השתלבו בעבודה כלשהי במהלך שנה מסיום ההכשרות הקבוצתיות. הן נשאלו על הסיבות שמנעו מהן להשתלב בעבודה בתחום ההכשרה המקצועית שלמדו במסגרת התכנית.

סיבות לאי-הקמתם של עסקים

המשתתפות הסבירו מדוע לא הקימו עסקים עצמאיים. הן הצביעו על הסיבות השכיחות לכך:

- ◆ חשש מכישלון וכן חוסר ביטחון עצמי לגבי היכולת לנהל את העסק בהצלחה
- ◆ קשיים כלכליים ומחסור במקורות מימון לקניית ציוד
- ◆ אי-מציאת מקום מתאים לביצוע העבודה

מנהל התכנית ואחד היועצים הכלכליים ציינו סיבה נוספת: רתיעת הנשים מהצורך ליצור קשר עם גורמי הממסד, כגון המוסד לביטוח לאומי ושלטונות מס ההכנסה, כדי לרשום את העסקים ולדווח על הכנסות מהם.

סיבות לאי-השתלבות בעבודות שכירות

להלן הסיבות השכיחות שצינו המשתתפות לאי-השתלבותן בעבודות שכירות בתחום שבו הוכשרו:

- ◆ מחסור במקומות עבודה ביישובים הבדואיים בנגב בכלל, ובפרט בתחומי ההכשרה שנלמדו בתכנית
- ◆ מחסור באמצעי תחבורה ביישובים הבדואיים בנגב ואי-יכולתן של המשתתפות לעבוד מחוץ ליישובי המגורים שלהן
- ◆ חוסר ניסיון בעבודה בכלל והעדר התנסות מעשית מספקת במסגרת התכנית בתחום ההכשרה שנלמד

כמו כן, חלק מהנשים ציינו סיבות אישיות, כגון התנגדות בן משפחה ליציאה לעבודה, מצב בריאותי לא טוב, התחלת לימודים וחשש מהפסקת קבלה של קצבאות.

חיפוש עבודה

יותר ממחצית המשתתפות שלא השתלבו בעבודה במהלך השנה מסיום ההכשרות (11 מתוך 20) דיווחו שבעת ביצוע הריאיון אתן, במועד השני (שנה לאחר סיום ההכשרות הקבוצתיות) הן מחפשות עבודה. כולן דיווחו על חיפוש עבודה במסלול ההכשרה שלהן בתכנית, ו-9 דיווחו שהן מתכוונות לפתוח עסקים עצמאיים בתחומי ההכשרה המקצועית שלמדו.

8. תרומת התכנית: הערכת המשתתפות

פרק זה מסכם איך העריכו המשתתפות את תרומת התכנית ורכיביה.

תרומת ההכשרות המקצועיות

מקבוצות המיקוד עם המשתתפות עולה כי מרבית הנשים העריכו שהשתתפותן בקורסי ההכשרה עשויה להגביר במידה רבה את סיכוייהן להשתלב בעולם העבודה הן כעצמאיות והן כשכירות. בעיקר בלט הדבר בקרב נשים ממסלול הטיפול בגיל הרך; הן ציינו כי הרכיב המעשי בקורס לאורך ההכשרה הקבוצתית ובשלב הליווי האישי תרם מאוד לחיזוק ביטחונן העצמי ביכולתן ליישם את מה שלמדו במהלך ההכשרה וביכולתן להשתלב בעבודה בעתיד.

עם זאת, חלק גדול מהמשתתפות הדגישו את הצורך בהוספת מפגשים לקורסי ההכשרה, בהוספת תכנים מתקדמים יותר בתחומי ההכשרות הספציפיות ובמתן יותר אפשרות להתנסות מעשית:

- ◆ בקבוצת עיצוב האופנה, חלק מהנשים ציינו כי הן מעריכות שיצליחו לעבוד בתור תופרות עצמאיות בבתייהן בעבודות תפירה פשוטות או בעיצוב בסיסי של בגדים, אך יהיו זקוקות להתנסות מעשית מוגברת על מנת להיות בטוחות יותר בעצמן וביכולתן לפנות למקומות עבודה או לפתוח עסקים עצמאיים גדולים.

- ◆ בקבוצת הדרכת הספורט, הנשים ציינו כי הן מעריכות שבעקבות השתתפותן בקורס יצליחו להשתלב בעבודה בתור מדריכות לחוגי ספורט או קבוצות התעמלות קטנות בכפריהן, אך הן מרגישות שחסרים להן התנסות מעשית וכן ידע רחב יותר בנושאים מסוימים בתחום הכשרתן, למשל בהפעלת מכשירי כושר ובאירוביקה.

כמו כן, חלק גדול מהנשים בקבוצות עיצוב האופנה והדרכת ספורט אשר דיווחו כי היו מעוניינות להשתלב בעבודות שכירות בתחומים שלמדו, הדגישו את הצורך בסיוע מצוות התכנית כדי למצוא מקומות עבודה מתאימים, בעיקר משום שחסר להן ידע על אופן איתור עבודה כזו ובשל המחסור במקומות עבודה באזורי המגורים שלהן.

תרומתם של קורסי היזמות העסקית

מרבית המשתתפות במסלול עיצוב האופנה ובמסלול הדרכת ספורט הדגישו בקבוצות המיקוד עד כמה היו קורסי היזמות העסקית חשובים: הם הקנו להן ידע בסיסי שלא נחשפו אליו קודם, הן בתחומים כלכליים בסיסיים והן בתחום פתיחת עסקים וניהולם. עם זאת, רבות מהן דיווחו כי הן מעריכות שהשתתפותן בקורס היזמות העסקית עשויה לתרום רק במידה בינונית להשתלבותן בעבודה. המשתתפות המעוניינות לעבוד בתור שכירות דיווחו כי הקורס לא עסק במידה מספקת בנושאים הרלוונטיים להן, ואילו המעוניינות בפתיחת עסקים עצמאיים הרגישו שהקורס לא היה מעמיק דיו כדי להכין כראוי להקמת עסק עצמאי.

המלצה לנשים נוספות להשתתף בתכנית

כדי למדוד את שביעות רצונן של הנשים מהתכנית, הן התבקשו לציין אם היו ממליצות לנשים אחרות במצב דומה לשלהן להשתתף בה. מהממצאים (לוח 16) עולה כי כולן היו ממליצות על כך, בעיקר מפני שהתכנית מקנה העשרה וידע אישי בתחום הנלמד (17 מתוך 46) ומגבירה את הסיכויים להשתלבות בעבודה (14 מתוך 46).

לוח 16: סיבות עיקריות להמלצות המשתתפות על התכנית (באחוזים)

התכנית לדעת המרואיינות:	סה"כ (n=46)*
מקנה העשרה וידע אישי בתחום הנלמד	37
מגבירה את הסיכויים להשתלב בעבודה	30
עוזרת בשיפור היחס והקשר עם הילדים	17
מאפשרת לצאת מהבית ולהכיר אנשים אחרים	17
מקנה תמיכה נפשית ומחזקת ביטחון עצמי	15

* היה ניתן לציין יותר מסיבה אחת, ולכן מספרי המשיבות את התשובות השונות אינם מסתכמים ל-46.

היבטים חיוביים בתכנית

להלן היבטי התכנית החיוביים השכיחים ביותר שהמשתתפות ציינו:

- ◆ הן קיבלו תמיכה ורכשו ביטחון עצמי ביכולתן להשתלב בעבודה בכלל וביכולתן להקים עסקים בפרט.
- ◆ צוותי ההדרכה לימדו באופן מקצועי ומעניין.

- ◆ צוותי ההדרכה התייחסו יפה למשתתפות ושידרו הבנה לצורכיהן.
 - ◆ הן רכשו מקצוע וקיבלו תעודות במקצועות שנלמדו, וכך הן עשויות להגביר את סיכויי השתלבותן בעבודה.
 - ◆ הן רכשו ידע וכלים מקצועיים בתחום היזמות העסקית שיכולים לעזור להן בהקמת עסקים עצמאיים ובניהולם.
 - ◆ הן העשירו את הידע האישי שלהן בתחומים שונים (כגון תחום הטיפול בילדים, הספורט, התזונה) שיכולים לעזור להן ולמשפחותיהן.
- כמו כן, חלק מהמשתתפות ציינו היבטים חיוביים נוספים, כגון הארגון והסדר בקורסי ההכשרה, האווירה החיובית בקרב המשתתפות והאפשרות לצאת מהבית ולהכיר נשים חדשות.

היבטים שליליים בתכנית

- חלק מהמשתתפות ציינו כי לתכנית היו כמה היבטים שליליים. השכיחים שבהם היו:
- ◆ לא תמיד קוימו ההבטחות לעזור למשתתפות במציאת עבודה ובהקמת עסקים עצמאיים – לא מבחינת היקף העזרה ולא מבחינת תדירות המפגשים שנועדו לעזרה.
 - ◆ נעשו שינויים במבנה ההכשרות ובהיקפן: צומצם היקף ההכשרות המקצועיות, הוחלפו מדריכים, שעות המפגשים שונו וכדומה.
 - ◆ ההכשרות היו קצרות מדי והיה צורך בתוכני לימוד נוספים.

9. לקחים וכיוונים לעתיד

ממצאי המחקר אפשר להפיק לקחים בכמה נושאים:

א. חידוד הקריטריונים להגדרת אוכלוסיית היעד

אוכלוסיית המשתתפות בתכנית הייתה הטרוגנית מבחינת מאפייני הרקע של המשתתפות. בשתיים מהקבוצות בתכנית – קבוצת הטיפול בגיל הרך וקבוצת הדרכת הספורט – רוב המשתתפות היו בעלות משאבים שהיו עשויים להקל עליהן את הלמידה בתכנית ואת תהליך ההשתלבות בעבודה: בעיקר גילן הצעיר, השכלתן הגבוהה יחסית, ניסיון תעסוקתי קודם שלהן וכן רצונן והמוטיבציה שלהן לעבוד. לעומת זאת, קבוצת עיצוב האופנה הייתה אחידה פחות במאפייני המשתתפות וכללה משתתפות רבות שהיו מבוגרות, בעלות השכלה נמוכה ורחוקות משוק העבודה. מאפייניהן אלו של משתתפות קבוצת עיצוב האופנה עוררו בעיות במהלך ההכשרות, למשל במידת שביעות רצונן מהכשרות אלו וכן בקשיים שעלו במהלך שילובן בעבודה.

קביעה מראש של מאפייני אוכלוסיית היעד לתכנית בכלל ולכל אחד מהמסלולים בפרט ועמידה בקריטריונים שנקבעו, יאפשרו לגייס בעתיד קבוצות שהן גם הומוגניות יותר וגם מותאמות טוב יותר לתכנית מבחינת מאפייניהן.

ב. שיפור ההתאמה של ההכשרות המקצועיות

ככלל, מרבית המשתתפות ביטאו שביעות רצון רבה ממבנה ההכשרות המקצועיות, מהתכנים, מהמדריכות ומשיטות הלימוד. נראה כי שביעות רצון זו השתקפה בנוכחות הגבוהה של המשתתפות בכל הקבוצות.

מרבית הנשים העריכו כי השתתפותן בקורסי ההכשרה עשויה להגביר במידה רבה את הסיכויים שלהן להשתלב בעולם העבודה, הן כעצמאיות והן כשכירות. עם זאת, ראוי לתת מענה לצרכים שביטאו חלק מהמשתתפות: צורך בלמידת תכנים מתקדמים יותר בתחומי ההכשרות המקצועיות וצורך ביותר התנסות מעשית.

אחד הקשיים העיקריים שעלו במהלך הפעלת קורסי ההכשרה המקצועית הופיע בעיקר בקרב המשתתפות המבוגרות ובעלות ההשכלה הנמוכה. קושי זה נבע מהעובדה שחלק מהמפגשים הועברו בשפה העברית וכן מאי-התאמת קצב הלימודים המהיר לרמת ההשכלה של המשתתפות.

קושי נוסף בשניים מהמסלולים היה מחסור בציוד בסיסי מתאים להוראה יעילה של הקורסים.

לצורך ההתמודדות עם הקשיים כדאי לשקול להיענות להצעות שהעלו המשתתפות ואנשי ההפעלה של התכנית, למשל, לצמצם את מספר המפגשים התאורטיים; להגדיל את מספר מפגשי ההתנסות המעשית ולהאריכם; לחלק את הקבוצה לתת-קבוצות הומוגניות מבחינת היכולות והניסיון וכן לדאוג לציוד מתאים ואיכותי כבר עם תחילת הקורסים.

ג. הרחבת הליווי האישי למשתתפות

הממצאים שעלו במחקר לגבי הליווי האישי למשתתפות בתהליך שילובן בעבודה מעלים שתי סוגיות עיקריות:

- ◆ אצל משתתפות שהחליטו לפנות לתחום היזמות העסקית - צוות ההפעלה סיפק ליווי עסקי למשתתפות שזוהו כיזמות פוטנציאליות. הליווי ניתן לקראת סוף ההכשרה המקצועית בכל מסלול והתמקד בעיקר בבניית תכנית עסקית. מהראיונות עם המשתתפות עלה הצורך בהגברת תדירות הליווי ובהארכת משך הליווי. תמיכה ארוכת-טווח למשתתפות עשויה לסייע להן בהתמודדות עם הקשיים שבהם נתקלו, הן בהקמת העסקים והן בניהולם.

- ◆ אצל משתתפות שהחליטו להשתלב בעבודות שכירות - אף שחלק לא קטן מהמשתתפות דיווחו כי החליטו להשתלב בעבודות שכירות בשל קשיים המונעים מהן לפתוח עסקים עצמאיים, הממצאים הם שרק מעטות מהן קיבלו סיוע וליווי מהתכנית באיתור מקומות עבודה ובהשמה בהם בתור שכירות. נראה כי חשוב לספק מענה בתחום זה למשתתפות שאינן מתאימות לתחום העסקי. את המשתתפות הרואות את עתידן כשכירות כדאי לקשר לתכניות משלימות של השמה בתעסוקה וכדאי גם להקנות להן כלים לאיתור מקומות עבודה ולהשתלבות מוצלחת בהם.

ד. התאמת קורסי היזמות העסקית למשתתפות

שביעות הרצון שביטאו המשתתפות מהיבטים בקורסי היזמות העסקית הייתה נמוכה מזו שבקורסי ההכשרות המקצועיות. הדבר בא לידי ביטוי בהיקף הנוכחות הנמוך יותר.

אחד המכשולים המרכזיים שעלו בקשר לקורסי היזמות העסקית, ונראה כי התבטא במידת שביעות הרצון של המשתתפות, היה אי-התאמת הקורס ותכניו לחלק מהמשתתפות: הקורס התאים במידה רבה למשתתפות צעירות, בעלות השכלה בינונית, כגון המשתתפות מקבוצת הדרכת הספורט. מידת ההתאמה הייתה נמוכה יותר בקבוצת עיצוב האופנה, והיא יצרה קשיים אחדים – קושי בהבנת החומר התאורטי וחוסר ידע במושגים בסיסיים בחומר הנלמד. קשיים אלו נבעו בעיקר מגילן המבוגר של המשתתפות במסלול מקצועי זה ומהשכלתן הנמוכה.

עוד בעיה בקורס היזמות העסקית הייתה חוסר עניין בעצם היזמות העסקית, ובעיקר ביזמות רחבת היקף. על-פי הממצאים, הקורס התאים יותר למשתתפות שתפסו את עצמן כיזמות ושהיו מעוניינות להקים עסקים עצמאיים. מידת ההתאמה הייתה נמוכה יותר אצל משתתפות שהיו מעוניינות לפתוח רק עסקים זעירים בבית או להשתלב בעבודות שכירות.

התמונה העולה מהממצאים על מידת התאמתם של קורסי היזמות העסקית למשתתפות מחזקת את מה שנאמר לעיל לגבי חידוד הקריטריונים לקבלה. גם בקשר לקורסים אלו עלה הצורך בהתאמה בין מאפייני הרקע של המשתתפות וציפיותיהן בתחום ההשתלבות בעבודה עצמאית לבין רמת הקורסים והתכנים שלהם. כדי ליצור את ההתאמה רצוי שהמשתתפות יהיו בעלות רמת השכלה בינונית לפחות ובעלות עניין ביזמות עסקית; כדאי לשקול הוראה של תוכני הקורסים בדרך "פשוטה" יותר; וחשוב להוסיף תכנים בתחומים של הקמת עסקים זעירים בבית.

ה. מודל היזמות העסקית ככלל והתאמתו למשתתפות

על-פי ממצאי המחקר:

- ◆ היקף המשתתפות שפתחו עסקים עצמאיים היה קטן יחסית: כשליש בלבד מהעבודות שבהן שולבו הנשים במהלך שנה מסיום ההכשרות (9 מתוך 26) היו עבודות עצמאיות בתחום ההכשרה המקצועית בתכנית – כמעט כולן בתחום עיצוב האופנה. מרבית המשתתפות מקבוצות הטיפול בגיל הרך והדרכת הספורט עבדו בעבודות שכירות ולא כעצמאיות בתחומי ההכשרה שקיבלו.
 - ◆ העסקים שנפתחו היו עסקים זעירים: כמעט כל העסקים הוקמו בבתי המשתתפות, היקפם היה מצומצם מאוד והם ייצרו רווחים קטנים בלבד.
- לנוכח הקשיים שנמנו למעלה בפרק זה עולה שאלה מהותית על מידת התאמת תכנית היזמות העסקית למשתתפות בכלל, ונראה כי ראוי להתמקד בשני שינויים חשובים ברכיבי התכנית:
- ◆ למעוניינות בהקמת עסקים זעירים – רצוי למקד את ההכשרה והליווי בהקמת עסקים בבית.
 - ◆ למעוניינות בהשתלבות בעבודות שכירות – כדאי לשקול הן יצירת מסלול מיוחד והן מתן סיוע באיתור מקומות עבודה; רצוי להימנע מההשקעה הכרוכה בהפנייתן לקורסים ביזמות עסקית, אשר לא ישמשו אותן בהמשך.

ביבליוגרפיה

גל, א'. 2000. "ישובי הבדואים", בתוך: אל הנגב: פרקים בגיאוגרפיה של דרום הארץ. נחום-לוי, נ' (עורך). מטח: המרכז לטכנולוגיה חינוכית.

דולב, ט'; נאון, ד'; שטרסברג, נ'; עמיאל, ש'; נגים, פ'. א"ת. "מאפיינים משפחתיים של ילדים ובני נוער בדווים בנגב - ממצאים מתוך המחקר: 'איתור צרכים של ילדים ובני נוער בדואים בנגב כבסיס לתכנון ופיתוח שירותים'". מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ירושלים. בדפוס.

טל, ס'. 1994. "נסיגה אל המודרניות: האישה הבדואית בתהליכי עיור בנגב". בתוך: קולות רקע: מאמרים בנושא הערבים בישראל. רבינוביץ, ד' (עורך). מטח: המרכז לטכנולוגיה חינוכית.

Abu-Rabia, A. 2000. "Employment and Unemployment among the Negev Bedouin". **Nomadic Peoples** 4(2):84-93.

Gardner, A.; Marx, E. 2000. "Employment and Unemployment among Bedouin". **Nomadic Peoples** 4(2):21-27.

Jakubowska, L. 2000. "Finding Ways to Make a Living: Employment among the Negev Bedouin". **Nomadic Peoples** 4(2):94-105.

Marx, E. 2000. "Land of Work: Negev Bedouin Struggle with Israeli Bureaucracies". **Nomadic Peoples** 4(2):106-121.